

Štampu izveštaja finansijski
je podržala Evropska unija.

SENİKA nad SRBIJOM

*Ovaj izveštaj podnosi se u ime
sledećih organizacija:*

**Autonomni ženski centar
ASTRA
Žene u crnom
Labris
Glas razlike**

Beograd, maj 2013

Štampu izveštaja finansijski
je podržala Evropska unija

SENKA NAD SRBIJOM

– Izveštaj nevladinih organizacija za 55. zasedanje Komiteta CEDAW 2013. –

Ovaj izveštaj podnosi se u ime sledećih organizacija:

Autonomni ženski centar

ASTRA

Žene u crnom

Labris

Glas razlike

Beograd, maj 2013.

KONTAKTI:

Autonomni ženski centar; Tiršova 5a; 11 000 Beograd; Srbija; +381112687190 dobre_prakse@azc.org.rs

---

Izdavač: **Autonomni ženski centar**

Organizacije koje su učestvovala u izradi izveštaja:

ASTRA, Glas razlike, Žene u crnom, Labris i Autonomni ženski centar

---

Dizajn, priprema i štampa: **Pop-Up Marketing**

Lektura i korektura: **Aleksandar Gordić**

Izveštaj sa engleskog prevela: **Ana Imširović Đorđević**

Senka nad Srbijom – Izveštaj nevladinih organizacija za 55. zasedanje Komiteta CEDAW 2013. je štampan u okviru projekta „Dostojanstvo, integritet i bezbednost za žene – zajednička akcija ženskih organizacija“, koji finansijski podržava Evropska unija.

Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost Autonomnog ženskog centra i ni na koji način ne odražava stavove Evropske unije.

SADRŽAJ

OPŠTI KOMENTAR	4
Član 2 – Zakonodavno-pravna regulativa	6
PREPORUKE	6
Član 3 – Mere za obezbeđivanje potpunog razvoja i napretka žena	7
PREPORUKE	10
Član 4 – Posebne privremene mere	12
PREPORUKA	12
Član 6 – Trgovina ženama	13
PREPORUKE	17
Član 10 – Obrazovanje	19
PREPORUKE	21
Član 11. Zapošljavanje	22
PREPORUKE	24
Član 12 – Zdravstvena zaštita žena i devojaka	26
PREPORUKE	31
Član 15 – Jednakost pred zakonom	32
PREPORUKE	33
Član 16 – Brak i porodični odnosi	34
PREPORUKE	36
Opšta preporuka 19 – Nasilje nad ženama	38
PREPORUKE	44
Status Nacionalnog akcionog plana (NAP) za sprovođenje Rezolucije 1325 u Srbiji	45
PREPORUKE	47
Položaj lezbejki (Član 3)	48
PREPORUKE	49

Opšti komentar

U ovom „izveštaju iz senke“ mi, ženske grupe iz Srbije, *solidarno izveštavamo* o najvećim sistemskim preprekama za zaštitu ženskih ljudskih prava, a to su: nasilje nad ženama, trgovina ženama, uskraćivanje lezbejskih prava i militarizacija rezolucije UN 1325. Takođe, svesrdno podržavamo sve kritičke doprinose drugih nevladinih organizacija, posebno one koji se tiču Romkinja, žena sa invaliditetom i interno raseljenih žena, a posebno interno raseljenih Romkinja, kojima je ovaj osnov za ostvarivanje prava potpuno uskraćen.

Trebalo je da se u navedenim oblastima postigne napredak u propisanim rokovima, u cilju poboljšanja položaja žena u Srbiji, a na osnovu obaveza i odgovornosti koje je država preuzela. Ali branitelji/-ke ženskih ljudskih prava pamtiće period 2007–2012. u Srbiji po sledećim događajima:

- Neefikasnost sudova i činjenica da (još) nisu svi građani Srbije jednaki pred zakonom, što se videlo na primeru *slučaja vladike Pahomija* (2007) – snažan savez pravoslavnog klera, sudskih činovnika i političara uspeo je da zaštiti klerikalnog zlostavljača dece od pravde.
  - Nejasni kriterijumi u pogledu prava na okupljanje građana, na primer „*Odloženi 8. mart*“ (2008.) – mirovni marš i performans planirani za 8. mart zabranjeni su (nedelju dana kasnije Žene u crnom su, solidarno sa još 50 organizacija civilnog društva, izvele „*Odloženi 8. mart* – Dosta zabrana, nasilja, straha! Slobodne građanke, nikad podanice!“).
  - Različite društvene grupe ne uživaju ista prava, uključujući pravo na javno okupljanje – na primer, *Parada ponosa je de facto zabranjena* (2009, kao i 2011. i 2012. godine).
  - Višedecenijsko iskustvo, ekspertiza i autonomija ženskih organizacija marginalizovani su i isključeni iz ključnih procedura definisanja državne politike, na primer *Otvoreno pismo Upravi za rodnu ravnopravnost*, koje su potpisale 44 ženske organizacije, utvrđuje ključne momente ove marginalizacije:
1. zanemarivanje dugotrajnog rada i ekspertize ženskih organizacija u vezi s pitanjima poboljšanja položaja žena i rodne ravnopravnosti;
  2. fiktivno učešće, bez stvarne mogućnosti uticaja;
  3. slabljenje uticaja ženskih organizacija na državne strukture.
- *Nasilno iseljavanje Roma*, uključujući i devojčice, stare, trudne i bolesne žene – od aprila 2009. do maja 2012. izvršeno je sedamnaest prisilnih iseljenja iz neformalnih naselja u Beogradu, a na segregirane i izolovane lokacije, što je dodatno pogoršalo situaciju u kojoj brojne Romkinje još uvek nemaju lične dokumente ili žive bez državljanstva.

Uprkos alarmantnom porastu femicida, nema nikakvih hitnih ili strukturalnih odgovora, a servisi nevladinih organizacija koje se bore protiv nasilja nad ženama isključene su ili izbrisane iz sistema.

Zabrinute zbog nedostatka odgovornosti i osnovne političke volje, želimo da stavimo pod znak pitanja normativni optimizam i obilje aktivnosti iz državnog izveštaja. Ništa od gore pobrojanog nije doprinelo poboljšanju položaja žena u Srbiji. Štaviše, homogenizacijom vlasti ženska prava gube političko i javno tlo pod nogama. Nijedan od gore pomenutih „slučajeva“ nije izolovan incident, već su u pitanju pokazatelji postojećih trendova.

Trenutna dešavanja potkrepljuju našu duboku zabrinutost. Partije koje su u julu 2012. formirale novu vladu bile su glavni ratni huškači 1990-ih. Njihova nasilna i konzervativna politika potkopava perspektivu žena.

Država se nije suprotstavila *napadima* na braniteljke ženskih ljudskih prava i njihovom *stavljanju na crne liste*. Nasilje i njegovi inspiratori tolerišu se, a učinioci niti su sprečeni da izvrše nasilje niti kažnjeni.

Ovim tražimo od Komiteta da dobro obrati pažnju i postavi striktne zahteve Srbiji da zaštiti žene od izrazitog urušavanja njihovih prava.

Član 2 – Zakonodavno-pravna regulativa

1. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena navodi se kao izvor za mere u strateškim dokumentima koji se direktno odnose na žene kao subjekte prava, ali se *ne primenjuje direktno*, pozivanjem na njene odredbe u sudskim postupcima (što je slučaj sa Konvencijom o pravima deteta, ili sa regionalnim pravnim instrumentima, kao što je Evropska konvencija o ljudskim pravima i slobodama).

2. Zakon o ravnopravnosti polova (2009), dve godine nakon stupanja na snagu, *nema uticaja na realnu ravnopravnost muškaraca i žena. Ne postoje javnosti dostupni izveštaji o rezultatima implementacije ovog zakona.* Za većinu mera koje ovaj zakon propisuje *nisu propisane nikakve sankcije*, što praktično znači da zakon ima *karakter skupa preporuka* i da njegovo nepoštovanje ne povlači za sobom nikakve sankcije. Usvojeno je samo nekoliko podzakonskih akata, od kojih se većina odnosi na poslodavce sa više od 50 zaposlenih (član 13: *Model plana mera za ublažavanje ili eliminaciju manje zastupljenosti žena i Model izveštaja o postupanju u cilju popravljavanja situacije*).

3. Nacrt Građanskog zakonika predstavlja novi zakonodavni pokušaj Ministarstva pravde da se građanski zakoni, a među njima i Porodični zakon, kodifikuju. Ako Skupština usvoji nacrt Građanskog zakonika, Porodični zakon će se zvati Građanski zakonik, knjiga III – porodični odnosi. *Trenutno važeći Porodični zakon jedan je od najnaprednijih i najprogresivnijih zakona u Srbiji čija implementacija iz godine u godinu postiže sve bolje rezultate.* Izostavljanje Porodičnog zakona iz sistema pojedinačnih zakona i njegovo uvrščivanje u Zakonik koji bi činile četiri knjige bilo bi, po našem mišljenju, veliki korak unazad. Nakon više od 60 godina nepostojanja Građanskog zakonika u Srbiji i s obzirom na stalne promene modernog društva, koje se konstantno razvija, možemo samo zamisliti koliko bi i profesionalcima i građanima bilo teško da se služe takvim Zakonikom i snalaze u tom novom Zakoniku, te koliko bi teško bilo menjati i dopunjavati bilo koji njegov član. U nacrtu Građanskog zakonika, knjizi III – porodični odnosi – sadržana su mnoga pravna rešenja koja se razlikuju od onih u važećem Porodičnom zakonu, a Autonomni ženski centar je primedbe na njih uputio Ministarstvu pravde.

PREPORUKE

1. Unaprediti informisanje javnosti o zabrani diskriminacije na osnovu pola (i najučestalijim primerima diskriminacije), kao i o pravima na jednakost, kako bi se žene podstakle da zastupaju svoja prava.
2. Izmeniti i dopuniti tekst Zakona o ravnopravnosti polova tako da se za nepoštovanje zakonskih normi preduzimaju odgovarajuće sankcije.
3. Izuzeti iz Građanskog zakonika sadržaje obuhvaćene Porodičnim zakonom.

Član 3 – Mere za obezbeđivanje potpunog razvoja i napretka žena

Strateški okvir

1. Strateški dokumenti u Republici Srbiji i akcioni planovi za njihovu realizaciju nisu međusobno usaglašeni u dovoljnoj meri. Na delu su njihova *hiperprodukcija*, odsustvo preciznog navođenja nadležnosti i budžeta za realizaciju (akcioni plan je pre spisak želja nego dokument koji jasno orijentiše primenu strategije), kao i odsustvo koherentnog okvira za primenu i izveštavanje o rezultatima planiranih mera i aktivnosti.

2. Četiri strategije kao osnovne subjekte prava uvažavaju žene.¹ Za realizaciju jedne strategije (a) usvojen je akcioni plan (AP), ali nema izveštaja o realizaciji, za jednu strategiju nije usvojen AP (d), a dve strategije (b, c) realizuju se bez AP-a, preko projekata. Zabrinjava činjenica da gotovo sva sredstva za implementaciju ovih strategija potiču iz stranih donacija, a ne iz budžeta Republike Srbije.

3. Od 12 strateških dokumenata relevantnih za žene i posebno osetljive grupe žena, *4 ne prepoznaju žene kao subjekte prava;*² *3 nemaju usvojene akcione planove;*³ a čak 8 nema izveštaje o realizaciji.⁴

4. U izveštajima o implementaciji mera *nedostaje odgovarajuća rodna statistika*. Npr. u izveštaju iz 2010. za *Nacionalnu strategiju održivog razvoja* (2008) navodi se da se povećanje apsolutne stope siromaštva u periodu ekonomske krize nije odrazilo na pogoršanje odnosa prosečne zarade žena i prosečne zarade muškaraca, što ukazuje na činjenicu da povećanje siromaštva u Republici Srbiji u proteklom periodu nije imalo izraženu rodnu dimenziju, i da se i dalje ne može povezivati sa razlikama u polovima (stopa rizika od siromaštva 2009. bila je 17,7% – za muškarce 17,7%, a za žene 17,8%). Međutim, kada se kao jedinica analize koristi porodica, položaj žena je nevidljiv, osim u slučaju jednočlanih domaćinstava i delimično u slučaju samohranih roditelja sa jednim ili više izdržavane dece. Podaci nedvosmisleno potvrđuju znatne rodne razlike (stopa rizika od siromaštva po tipu domaćinstva u 2009. za jednočlana domaćinstva iznosila je 24,7–26,2% za ženska jednočlana i 21,3% za muška jednočlana domaćinstva; ova stopa je za samohrane roditelje sa jednim ili više izdržavane dece iznosila 30,6%, ali 77% samohranih roditelja čine žene). I drugi ekonomski indikatori pokazuju pogoršanje položaja žena, te se može očekivati da siromaštvo ima rodnu dimenziju.

5. Pregled *lokalnih strategija*⁵ ukazuje da se prisustvo i uloga žena sagledaju isključivo na nivou statističkih podataka (pregled činjenica i bročano stanje), a ne u merama i aktivnostima usmerenim na razvoj i podsticanje napredovanja žena.

Mehanizmi za ravnopravnost polova

1. Pitanje rodne ravnopravnosti postalo je izraženije i vidljivije u prethodnom periodu, čemu su doprinele i aktivnosti mehanizama za ravnopravnost polova, u prvom redu

1 (a) *Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti* (usvojena 2009); (b) *Nacionalnu strategiju za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima* (usvojena 2011); (c) *Strategija za zaštitu od nasilja u porodici i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja u Autonomnoj pokrajini Vojvodini za period 2008–2012* (2008); (d) *Strategija podsticanja rađanja* (usvojena 2008).

2 *Strategija razvoja socijalne zaštite* za period 2005–2010, *Strategija razvoja stručnog obrazovanja* (usvojena 2007), *Nacionalna strategija reforme pravosuđa, Strategija razvoja sistema besplatne pravne pomoći* (2010).

3 *Strategija razvoja socijalne zaštite, Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom* (2007) i *Nacionalna strategija o starenju* (2006).

4 *Strategija borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji* (2006), *Strategija razvoja socijalne zaštite, Strategija razvoja stručnog obrazovanja, Strategija obrazovanja odraslih* (2007), *Nacionalna strategija reforme pravosuđa, Strategija razvoja sistema besplatne pravne pomoći, Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom, Nacionalna strategija o starenju*.

5 Višnjić, J. (2009). Rodna perspektiva u lokalnim politikama i akcionim planovima, u: Jovanović, N. i sar. (2009). *Mapiranje praznine*, Autonomni ženski centar, Beograd, 75–87.

mehanizmi Autonomne pokrajine Vojvodine i Uprave za rodnu ravnopravnost pri Ministarstvu rada i socijalne politike. Aktivnosti ovih tela, najvećim delom, podržane su međunarodnim donacijama, dok su *izdvajanja iz budžeta i danas sasvim mala*. Uz kreiranje različitih strateških dokumenata i preporuka, organizovane su edukacije državnih službenika, inicirane analize i istraživanja, organizovani skupovi, unapređivana saradnja sa drugim relevantnim institucijama i razvijana međunarodna saradnja. U okviru ovlašćenja koja imaju ova tela, *najmanje je aktivnosti* koje se odnose na analizu zakonske regulative, izradu predlogâ za izmene i dopune i praćenje implementacije postojećih zakona i strategija.

2. Snažno je podstaknuto formiranje lokalnih mehanizama za ostvarivanje ravnopravnosti polova. U 2012. godini oko 110 opština u Srbiji (od 167) ima kontakt osobu za ovu oblast.⁶ Međutim, *nema sistematskih podataka* o tome koliko je lokalnih mehanizama aktivno i kakvi su efekti njihovog delovanja. Anketa o lokalnim mehanizmima za ravnopravnost polova⁷ pokazuje da mnogi nemaju definisane pokazatelje uspeha, rezervisana sredstva za rad sa budžeta, nisu u dovoljnoj meri upoznati sa Zakonom o rodnoj ravnopravnosti i sa nacionalnim strategijama, a neki ni sa Konvencijom CEDAW, državnim izveštajima i preporukama Komiteta. Konferencije i sastanci koje Uprava za rodnu ravnopravnost organizuje sa lokalnim mehanizmima u cilju jačanja njihovih kapaciteta, iako značajne, nisu ni dovoljne ni adekvatne aktivnosti za stvarnu promenu stanja. Mnogi lokalni mehanizmi *nemaju nikakv uticaj* na promenu stanja, a neki aktivno izbegavaju saradnju sa lokalnim ženskim organizacijama.

3. Nema podataka (izveštaja) o implementaciji Zakona o ravnopravnosti polova (prvi nacrt izrađen 2006, a Zakon usvojen tek 2009), Nacionalne strategije za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti (dokument je izrađen 2006, a usvojen tek 2009, posle nepotrebne formalne rekonstrukcije), Akcionog plana za implementaciju ove strategije (usvojenog 2010). Izveštaji o radu mehanizama za rodnu ravnopravnost u najboljem slučaju *nabrajaju aktivnosti ovih tela, a ne promene ostvarene u ovoj oblasti*. Rodno osetljive amandmane na zakone još uvek najčešće predlažu ženske nevladine organizacije, a u ovome imaju snažnu podršku Zaštitnika građana.

4. Potrošnja sredstava iz budžeta Uprave za rodnu ravnopravnost (URR), koja predstavlja najviše izvršno telo u ovoj oblasti, *vrlo je niska*. U periodu 2008–2011. izvršenje je bilo od 24% do 48% odobrenih sredstava.⁸ Ova višegodišnja praksa *je loša*, jer onemogućava stvaranje kulture izdvajanja i uvećavanja izdvajanja za aktivnosti kojima se ostvaruje ravnopravnost žena i muškaraca u Srbiji. U 2010. najveći deo donatorskih sredstava (87,6%) utrošen je na dodatno angažovanje osoblja za organizaciju aktivnosti i na plaćanje konsultanata.⁹ Iako su, u skladu sa preporukom Komiteta CEDAW, povećani ljudski i materijalni resursi ovog mehanizma, oni nisu u dovoljnoj meri usmereni na ključna ovlašćenja koja ima URR. Istovremeno, osoblje i određen broj angažovanih konsultanata u projektu „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“ *nema odgovarajuće znanje u oblasti*, tako da dokumenti koje proizvode imaju *niz nedostataka*, zbog čega ženske organizacije moraju naknadno (volonterski) da intervenišu, kako bi sprečile usvajanje loših rešenja.¹⁰

5. Saradnja sa ženskim nevladinim organizacijama: Nastojanja da se saradnja između URR i ženskih organizacija formalizuje preko Forumâ za dijalog sa organizacijama civilnog društva (OCD) završila se neuspehom (održana su samo tri sastanka, jedan 2008 i dva 2009). URR je i tokom realizacije trogodišnjeg projekta „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“ (2009–2011) nastojala da marginalizuje ulogu ženskih organizacija, ali su one uspele

6 Baza podataka o lokalnim mehanizmima za ostvarivanje rodne ravnopravnosti na sajtu Uprave za rodnu ravnopravnost: www.gendernet.rs

7 Prezentacija *Rodna ravnopravnost i lokalna samouprava – gde smo i šta dalje?*, Aleksandra Vladislavljević, za UN Women, 13–14. oktobra 2011.

8 Macanović, B. 2012 (Autonomni ženski centar je u periodu 2008–2011. pratio izvršenje budžeta Uprave za rodnu ravnopravnost; izveštaji su dostupni na web-sajtu.)

9 U izveštajima su *nevidljiva plaćanja* projektnih aktivnosti koja se izvršavaju direktno sa računa donatora (npr. UNDP) ili preko nezavisnih agencija (npr. projekat koji finansira Švedska agencija SIDA).

10 Ovo je činjeno tokom pripreme Opšteg protokola Nacionalne strategije za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama i, nedavno, tokom pripreme nacionalnog Akcionog plana za sprovođenje ove strategije.

da prokontrolišu izradu ključnih dokumenata. Ova tendencija se nastavlja i u novom projektu agencija UN (UNDP, UN WOMEN, UNICEF), iako URR više nije nosilac projekta. Iskustva saradnje ženskih organizacija sa lokalnim mehanizmima za rodnu ravnopravnost raznolika su, od potpunog ignorisanja i aktivnog doprinosa njihovom marginalizovanju, do odbijanja da se finansiraju usluge koje su ove organizacije godinama pružale i favorizovanja organizacija civilnog društva koje su „podobnije“ i lojalnije (odnosno, čije je članstvo blisko političkim strukturama ili lokalnim institucijama). Ovu pojavu donatori, uključujući i agencije UN (npr. UNDP i UN WOMEN), uglavnom ignorišu, izbegavajući da aktivno podrže ženske organizacije.

6. Donacije ženskim nevladinim organizacijama: Sredstva koja se izdvajaju iz budžeta (na svim nivoima) za donacije ženskim nevladinim organizacijama minimalna su, tako da ne omogućavaju kontinuitet u radu, a uslovi distribucije su netransparentni. Npr. URR u 2008. i 2011. nije realizovala celokupnu sumu opredeljenu za ovu svrhu (1.000.000 dinara i 2.000.000 dinara), a ne zna se zašto. Mnoge ženske organizacije su u istom periodu imale *velike finansijske probleme*. Raspisani konkursi nisu bili usmereni u razvoj i podršku ženskih organizacija, ili za potrebe žena direktnih korisnica, već su favorizovane aktivnosti koje doprinose osnivanju i/ili podizanju kapaciteta i unapređivanju rada tela za rodnu ravnopravnost pri lokalnim samoupravama. Situacija sa izdvajanjima za civilne organizacije (budžetska stavka 481) u Srbiji *veoma je problematična*: udruženja građana dobijaju samo 21,5% ovih sredstava.¹¹ Poreski obveznici u Srbiji nemaju nikakvu informaciju o tome za koje je aktivnosti potrošen ovaj novac (izveštaji nisu stavljeni na uvid javnosti).¹²

7. Saradnja sa međunarodnim agencijama i donatorima: Mehanizmi za rodnu ravnopravnost uspostavili su i ostvarili značajnu saradnju sa međunarodnim i međudržavnim agencijama i donatorima, ali se, zbog *oskudnosti informacija* u godišnjim izveštajima, ne mogu sagledati ni obim sprovedenih aktivnosti, niti njihovi efekti. Iako Ujedinjene nacije imaju politike prema kojima su informacije o projektima i budžetima koje sprovode agencije UN javne, *Program Ujedinjenih nacija za razvoj* (UNDP) nije postupao u skladu s tim politikama. Za deo realizacije projekta „Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja“ (koji UNDP partnerski sprovodi sa Upravom za rodnu ravnopravnost, a koji je podržala Vlada Kraljevine Norveške sa oko 3.000.000 USA dolara za period od tri godine), za čije je praćenje bio zainteresovan Autonomni ženski centar, UNDP nije poslao narativni izveštaj, a finansijski je prikazan na način koji nije mogao da se tumači.

8. Nezavisna regulatorna tela za zaštitu prava građana jesu uspostavljena, ali je *njihov uticaj još uvek slab*. Zamenica Zaštitnika građana za rodnu ravnopravnost dala je u januaru 2011. ostavku, ali nova/-i zamenik/-ca još uvek nije imenovan/-a. Odbijen je predlog Autonomnog ženskog centra da se prilikom promene Zakona o zaštitniku građana unese izmena u naziv zamenika – umesto Zamenik za ravnopravnost polova, da se usvoji naziv Zamenik za prava žena (jednako nazivima drugih zamenika, npr. za prava dece, za prava osoba sa invaliditetom itd.). U 2012. Zaštitnik građana je poslove Zamenika za ravnopravnost polova dodelio Zameniku za prava deteta i na taj način indirektno doprineo smanjenju vidljivosti *de facto* nejednakosti žena i muškaraca u Srbiji. *Mali broj pritužbi* koje podnose žene posledica je svrstavanja žalbi u kancelariji Zaštitnika građana u druge kategorije (dečjih prava, dobre uprave) i, s druge strane, niske svesti žena, kao i straha od posledica ili neverovanja u mogućnost da će time nešto promeniti.

Statistički podaci

1. Republički zavod za statistiku (RZS) *unapredio* je prikazivanje i dostupnost podataka razvrstanih prema polu redovnim publikovanjem specijalnog izdanja *Žene i muškarci u Republici Srbiji* (2005, 2008. i 2011. godine), koji prikazuje podatke i trendove u nekoliko ključnih oblasti. Iako je publikacija korisna za sagledanje *de facto* (ne)jednakosti žena i muškaraca, za dobar

11 Najveći deo sredstava dobijaju udruženja građana, čiji rad je regulisan posebnim zakonima i koja su *i profitna*: verske zajednice 11%, političke stranke 8,6%, sportska i omladinska udruženja 32,4%.

12 Stevanović, I., Z. Marković, (2011). Dotacije nevladinim organizacijama u budžetima opština i gradova 2007–2010. Finansiranje NVO iz budžeta u Srbiji, Centar za razvoj neprofitnog sektora, Beograd

deo slikovno predstavljenih podataka (histogrami i dijagrami) nedostaju tabelarni podaci sa preciznim iznosima procenata. RZS izlazi u susret pojedinačnim zahtevima za dodatnim informacijama.

2. Iako je Republički zavod za statistiku radio na ujednačavanju metodologije sa EURO-STAT-om, *rodna osetljivost nekih anketa i dalje je manjkava* (i zajednička je karakteristika nacionalne i EU statistike). Npr. u anketi o potrošnji domaćinstva i životnom standardu jedinica mere je „domaćinstvo“, što zamagljuje poziciju pojedinca u domaćinstvu i prikriva stvarne razlike između muškaraca i žena.

3. Statistika pravosuđa, u delima protiv polnih sloboda, protiv braka i porodice, ali i drugim oblastima (protiv života i tela, protiv sloboda i prava čoveka i građanina), uz podatke o polu i starosti, *ne sadrži podatak o tipu relacije između žrtve i učinioca*, koji je za razumevanje rodne dimenzije ovih dela od ključne važnosti. Republički zavod za statistiku od 2008. godine *odbija predloge* da se ovaj tip podataka registruje.

PREPORUKE

---

1. *Učiniti rodno osetljivim* relevantne strateške dokumente. Uključiti mere koje se odnose na višestruko marginalizovane grupe žena. Obezbediti da se politike iz nacionalnih strategija *reflektuju na lokalne strategije*.
2. Obezbediti da svi akcioni planovi budu usvajani istovremeno ili neposredno po usvajanju strategije, kao i da sadrže *jasne podatke* o realizatorima i budžetima, ali i jasne indikatore za procenu efekata.
3. *Redovno izveštavati o implementaciji mera* iz strategije upotrebom rodno osetljive statistike koja podatke ukršta prema relevantnim svojstvima (starost, etnicitet, region) i specifičnim svojstvima (osobe sa invaliditetom, izbegla i raseljena lica i slične subjekte).
4. *Redovno izrađivati i stavljati na uvid javnosti izveštaje o radu* mehanizama za rodnu ravnopravnost na svim nivoima, sa opisom broja i obima aktivnosti i jasno merljivim indikatorima koji omogućavaju praćenje utrošenih sredstava (domaćih i iz donacija) i ostvarenih efekata u odnosu na mandat koji ova telo ima, kao i u odnosu na zadatke implementacije *Nacionalne strategiju za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti* i njenog Akcionog plana.
5. *Pojačati aktivnosti* Uprave za rodnu ravnopravnost na izradi predloga za izmene i dopune zakonskih rešenja kojima se poboljšava položaj žena. *Obezbediti redovno praćenje* implementacije Zakona o rodnoj ravnopravnosti i drugih zakonskih normi koje imaju ključni uticaj na žene. *Aktivnije reagovati* na pojave diskriminacije žena (pritužbama nadležnim nezavisnim državnim mehanizmima i regulacionim telima).
6. *Inicirati preispitivanje* odluke Zaštitnika građana da se ukine Zamenik za ravnopravnost polova.
7. *Snažno podržati razvoj autonomije ženskih nevladinih organizacija*, što bi trebalo da se ogleda i u modelu za dijalog i kontinuiranu razmenu informacija, kao i kroz dodelu sredstva kojima raspolažu mehanizmi za rodnu ravnopravnost, ali i druga državna tela na svim nivoima vlasti, a u skladu sa temama i prioritetima iz relevantnih nacionalnih strategija.
8. *Podsticati agencije* koje podržavaju aktivnosti mehanizama za rodnu ravnopravnost na svim nivoima, posebno agencije UN, da svoje izveštaje (narativne i finansijske) učine dostupnim javnosti, kako bi se sagledala celokupa ulaganja u oblast rodne ravnopravnosti i samerili postignuti rezultati u odnosu na uložena sredstva. Istovremeno, na ovaj način bi se *uticalo i na kulturu transparentnosti poslovanja javnog sektora*, te omogućio uvid u eventualni sukob interesa ili korupciju, što su veliki aktuelni problemi Republike Srbije.

9. *Nastaviti dalje unapređivanje prikazivanja svih relevantnih podataka prema polu, starosti, regionu, povezano sa specifičnim svojstvima višestruke marginalizacije (etnicitet, invaliditet, izbegla/raseljena lica, selo naspram grada i druga). Uvesti podatak o tipu relacije između žrtve i učinioca za odgovarajuća krivična dela. Unaprediti indikatore u anketama koje se odnose na razlike u siromaštvu (ne samo finansijskom) između žena i muškaraca.*

Član 4 – Posebne privremene mere

---

1. Iako Ustav i drugi relevantni zakoni (o zabrani diskriminacije, rodnoj ravnopravnosti, radu...) propisuju posebne privremene mere, i dalje postoji *de facto* nerazumevanje ovih mera i njihove svrhe.

2. Najsvežiji primer *de facto* nerazumevanja svrhe posebnih privremenih mera i afirmativne akcije prema ženama u vezi sa porođajem predstavlja inicijativa koju je Pokrajinski ombudsman u januaru 2012. podneo Ustavnom sudu. Reč je o inicijativi za ocenu ustavnosti članova 14 i 16 *Zakona o finansijskoj podršci porodicama sa decom*.¹³ U inicijativi se navodi da su očevi u neravnopravnom i diskriminisanom položaju time što im ovaj Zakon uskraćuje pravo na finansijsku podršku za svako dete, osim u izuzetnim slučajevima. Autonomni ženski centar je na ovu inicijativu reagovao podnošenjem podneska treće strane, pozivajući se na član 4 Konvencije CEDAW i objašnjavajući njegovo značenje i svrhu. Mišljenje Ustavnog suda još nije doneto.

PREPORUKA

---

1. Edukovati javne službenike o značenju i svrsi privremenih posebnih mera.

---

13 Predmet broj IV₃ – 40/2012.

Član 6 – Trgovina ženama

1. Opšti pregled. Preko deset godina Srbija je zemlja porekla, tranzita i destinacije žena i devojaka žrtava trgovine, prvenstveno u cilju seksualne eksploatacije, ali i zarad prinudnog prosjačenja, radne eksploatacije, prisilnog braka itd. One postaju žrtve trgovine pre svega zbog siromaštva, opšte marginalizovanosti i socijalne uskraćenosti, nedostatka obrazovanja i pristupa socijalnim službama koje bi ih zaštitile od porodičnog nasilja, kao i zato što su poslovne ponude trgovaca ljudima uglavnom jedine koje uopšte dobijaju. Pošto nema efikasnog rešavanja nijednog od ovih uzroka trgovine ljudima, nema izgleda da će se situacija promeniti.

ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima primila je u periodu od marta 2002. do 31. decembra 2012. preko *ASTRA SOS telefona* 17.871 poziv i *identifikovala i/ili pružila pomoć za 420 žrtava trgovine ljudima* (36,46% žrtava bila su deca). Preko tri četvrtine žrtava identifikovanih u ovom periodu bile su građani Srbije; za gotovo polovinu je Srbija bila i zemlja destinacije.

Što se tiče država destinacije, najčešća destinacija za žrtve trgovine ljudima u 2012, kao i prethodnih godina, bila je *Srbija*. Druge države destinacije bile su *Italija, Nemačka, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Švedska i Austrija*. U 55% svih slučajeva trgovine ljudima tokom 2012. godine radilo se o internoj trgovini.

Žrtve koje je ASTRA identifikovala i pružila im pomoć u 2012. najčešće su bile žrtve trgovine zarad seksualne eksploatacije, prisilnog braka, prinudnog prosjačenja, eksploatacije putem prinude na vršenje krivičnih dela.

Tokom 2012. *Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima/Agencija za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima* identifikovali su ukupno 79 osoba, od čega su njih 70 utvrđene kao žrtve, a njih 9 kao potencijalne žrtve trgovine ljudima. Većina žrtava su bile žene (61, tj. 77%) i državljani/ke Republike Srbije (72, tj. 91%). Identifikovani/-e stranci/-e državljani/-ke bili/-e su iz Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Moldavije, Rumunije, Bugarske i iz Tajlanda. Deca su (33) činila 42% identifikovanih žrtava, što je znatno povećanje, za 12 posto, u odnosu na procent maloletnih žrtava prethodne godine.

2. Finansiranje iz budžeta. Jedan od osnovnih problema borbe protiv trgovine ljudima u Srbiji predstavlja odsustvo održivog i predvidljivog finansiranja iz budžeta. Direktna pomoć žrtvama i dalje zavisi prvenstveno od podrške stranih donatora, dok je pomoć države sporadična i nesistematska. Često se može čuti kako bi pomoć žrtvama mogla da se pruža u okviru postojećeg sistema socijalne zaštite¹⁴ i državnog zdravstvenog sistema.¹⁵ Međutim, takva pomoć je često nedovoljna, neodgovarajuća i nije uvek svim žrtvama dostupna. Nacrti nove Strategije za borbu protiv trgovine ljudima i Nacionalnog akcionog plana ponovo su izrađeni bez obezbeđivanja pouzdanog priliva sredstava iz budžeta za njihovo sprovođenje. Neke nevladine organizacije (koje nemaju kritički stav prema Vladi) dobijaju *ad hoc* finansijsku podršku.

3. Pravna regulativa i sudska praksa. Iako je pravna regulativa procesuiranja trgovine ljudima prilično zadovoljavajuća,¹⁶ njena primena u praksi pati od brojnih nedostataka i ne popravlja bitno položaj žrtve. Od žrtava se očekuje da prijave zločin i svedoče na sudu, iako nemaju nikakvu zaštitu, a pitanje njihove bezbednosti nije sistemski rešeno. Sudski procesi su dugotrajni i žrtve se pozivaju da daju izjave pošto prođe mnogo vremena, što predstavlja ozbiljnu prepreku njihovim naporima da ostave to iskustvo iza sebe i krenu dalje. Kazne dosuđene trgovcima kreću se oko propisanog minimuma i mali broj ih završi u zatvoru, dok su u nekim slučajevima čak žrtve bivale osuđene za nešto što su počinile dok su bile žrtve trgovine ljudima.¹⁷

14 Zakon o socijalnoj zaštiti, *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 24/2011.

15 Zakon o zdravstvenoj zaštiti Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, broj 57/2011.

16 Članovi 388, 389 i 390 Krivičnog zakonika Republike Srbije, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 72/09; i Zakon o krivičnom postupku, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 72/2009, 76/2010 i 121/2012.

17 ASTRA, 2011, Položaj žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku – analiza pravoduske prakse kroz praćenje suđenja i sudskih presuda – <http://www.astra.org.rs/wp-content/uploads/2011/11/LegalAnalysisASTRA.pdf>

Iako se trgovina ženama u većini zemalja sveta smatra vidom organizovanog kriminala, čini se da u Srbiji to nije slučaj. Tokom poslednjih nekoliko godina iz izjava državnih službenika zaduženih za primenu zakona moglo se čuti da organizovane kriminalne grupe u Srbiji više nisu umešane u trgovinu ljudima. Sličnu poruku poslala je i Kancelarija specijalnog tužioca za organizovani kriminal, posebno svojom odlukom da ne procesuiraju određene slučajeve trgovine ljudima kao krivična dela organizovanog kriminala, već da im se sudi pred redovnim sudovima. Kancelarija specijalnog tužioca za organizovani kriminal odbijala je tokom 25 meseci da procesuiraju slučajeve trgovine ljudima. U slučaju koji su prihvatili nakon tih 25 meseci odbijanja dosuđena je najstroža do sada kazna za trgovinu ljudima u Srbiji – od 10 do 15 godina. Reč je o prvostepenoj presudi.

Osim toga, poslednjih meseci je primetno da, uprkos brojnim treninzima, profesionalci iz oblasti pravosuđa još ne shvataju fenomen trgovine ljudima. I sudije i tužioci su često nesenzibilisani za ranjivost žrtava i ne obraćaju pažnju na sekundarnu viktimizaciju; povrh toga, javni tužioci su često pasivni, iako je njihova uloga u postupku od ključnog značaja. Kao što je pomenuto, u nekoliko slučajeva smo videli da je žrtvama suđeno zbog dela koja su počinile tokom eksploatacije ili u vezi sa njom.

Što se tiče prevencije, trebalo bi reći da se o trgovini ljudima ne govori u nastavnim programima osnovnih i srednjih škola.

Besplatna pravna pomoć za žrtve trgovine ljudima koju bi finansirala vlada, lokalna vlada ili slične ustanove, u Srbiji i dalje ne postoji.

Nijedna žrtva nije dobila nadoknadu za ono što joj/mu se dešavalo niti je ijednom trgovcu ljudima oduzeta kriminalom stečena imovina. Krivični sudovi nerado odlučuju o nadoknadi štete i upućuju žrtve na pokretanje parnice, što je skupo i dugotrajno, a podrazumeva dodatnu i ponovnu traumatizaciju, uz neizvestan ishod.

U slučaju pred Osnovnim sudom u Vranju, žena žrtva trgovine ljudima, identifikovana 2008. godine, koja je bila ključni svedok postupka, odbila je da dalje učestvuje u suđenju zbog stalnih pretnji kojima je bila izložena. Tužilac je stoga protiv nje podigao optužnicu za lažno svedočenje (član 334, stav 2, u vezi sa stavom 1 Krivičnog zakonika).

Sredinom 2010. kancelarija Osnovnog javnog tužilaštva u Vranju tražila je preispitivanje slučaja i tužilac odlučuje da odustane od optužnice za lažno svedočenje. Međutim, optuženi iz slučaja trgovine ljudima odlučio je da podigne tužbu i žrtva je na kraju dobila kaznu od 6 meseci, uslovno 2 godine. Podnesena je žalba na ovu presudu 8. decembra 2011. (K 573/10) Apelacionom sudu u Nišu, ali do danas nije doneta konačna sudska odluka.

Ona se istovremeno pojavljuje kao svedok/žrtva u suđenju za trgovinu ljudima pred Osnovnim sudom u Vranju. Kancelarija Osnovnog javnog tužilaštva u Vranju 2010. prosleđuje slučaj Osnovnom sudu radi pokretanja nove istrage za delo trgovine ljudima. Prvo saslušanje u slučaju K-1222/12 održano je u martu 2012. Prvostepena presuda još nije doneta. (ASTRINA baza podataka, identifikacioni broj 2638.)

Priča jedne od klijentkinja ASTRE može poslužiti kao primer dugotrajnosti sudskih postupaka.

ASTRU je 2005. godine kontaktirala majka 16-ogodišnje devojke koja je seksualno eksploatisana na teritoriji Srbije. Zbog lošeg psihičkog stanja devojke, sud je dopustio da ne dolazi u grad gde je bila izrabljivana i gde se vodio sudski postupak, već je svedočenje dala u prisustvu neuropsihijatra u gradu u kojem je živela.

Novembra 2011. Apelacioni sud vraća slučaj Višem sudu radi novog suđenja i devojku opet pozivaju da svedoči. Pošto su forenzičari procenili da je sposobna za suđenje, na sledećem ročištu, zakazanom za kraj aprila, devojka mora ponovo da svedoči – devet godina nakon počinjenja dela trgovine ljudima i nakon sedam godina učešća u sudskim postupcima. (ASTRINA baza podataka, identifikacioni broj 925.)

4. Pomoć žrtvama.¹⁸ U sklopu *reformе nacionalnog mehanizma upućivanja*, bivša Agencija za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima 2012. doživljava znatnu transformaciju. Naime, uspostavljena je sasvim nova agencija pod imenom *Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima*, koja aktivnosti sprovodi kroz dve organizacione jedinice: Agenciju i Prihvatište. Specijalizovanu pomoć žrtvama pružaju nevladine organizacije. Kao što je već rečeno, često se može čuti kako bi pomoć žrtvama mogla biti obezbeđena u okviru postojećih sistema socijalne i zdravstvene zaštite. Međutim, takva pomoć je često nedovoljna, neodgovarajuća i nije uvek svim žrtvama dostupna. Žrtve – domaći/-e državljani/-ke bez propisnih dokumenata, koji su preduslov za ostvarivanje bilo kakvih prava iz oblasti socijalne i zdravstvene zaštite (osim na hitnu pomoć) – suočavaju se sa ogromnim preprekama.

Centri za socijalni rad funkcionišu na nivou opština; njihovo učešće je obavezno ako se radi o detetu koje je žrtva trgovine ljudima. Centri su generalno zaduženi za pružanje usluga socijalne zaštite, ali im nedostaju specijalizovani programi, veštine i senzibilisanost za rad sa žrtvama trgovine ljudima.

Smeštaj žrtava trgovine ljudima u Srbiji već godinama je problematičan. Da bi se prevazišla situacija u kojoj smo imali samo jedno prihvatilište – Sklonište za reintegraciju u Beogradu, čiji je kapacitet takav da može primiti do 7 osoba, u oktobru 2011. dva skloništa za žrtve porodičnog nasilja koja vode lokalni centri za socijalni rad – u Novom Sadu i Nišu – proširuju delokrug rada na pružanje primarne pomoći žrtvama trgovine ljudima. Ova skloništa mogu da prime do šest osoba. Međutim, u ova skloništa se ne mogu smestiti žrtve sa bolestima zavisnosti ili psihoškim problemima u ponašanju/psihološkim poremećajima, zato što ne postoje programi za pomoć ovim žrtvama niti je uspostavljena saradnja sa specijalizovanim institucijama, koje bi se, bez preobimne birokratske procedure, uključile u pružanje pomoći žrtvama u hitnim situacijama.

Osim toga, ni u jednom od ovih skloništa nema noćne smene i žrtve ne mogu dobiti hitnu pomoć ili podršku tokom noći. Konkretno, u skloništu u Novom Sadu rade zaposleni u Centru za socijalni rad Novog Sada; angažovani su u centru uz svoje redovne obaveze, ali nakon isteka radnog vremena, tj. posle podne i tokom noći, osoblje se svodi na jednog čuvara zaduženog za fizičko obezbeđivanje objekta. U skloništu u Nišu radi samo jedna osoba, koja provodi jednu smenu, dok se dodatno osoblje i podrška angažuju kada i ako je potrebno. Koliko nam je poznato, osoblje koje radi u ovim skloništim a nije pohađalo nikakav dugotrajniji trening niti obrazovne programe koje vode lokalni i/li međunarodni stručnjaci u oblasti identifikacije, hitne pomoći i (re)integracije.

Ministar pravde i ministar rada i socijalne politike potpisali su u novembru 2011. sporazum po kojem bi jedna privremeno oduzeta kuća (u skladu sa Zakonom o oduzimanju imovine stečene kriminalom¹⁹) u Beogradu bila glavna kancelarija Centra za pomoć žrtvama, koji se sastoji od prihvatilišta za žene žrtve trgovine i bivše Agencije za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima.²⁰ Međutim, mada odgovori koje je Republika Srbija dala na Spisak problema i pitanja u okviru periodičnog izveštaja možda ukazuju da su prihvatilište i Centar za pomoć žrtvama dali neki doprinos zaštiti žrtava u Srbiji, *oni u stvari još ne funkcionišu* zbog proceduralnih grešaka, pravnih i tehničkih razloga. Povrh svega, adresa budućeg skloništa je objavljena u *Službenom glasniku Republike Srbije*.

Iako veliki deo žrtava identifikovanih u Srbiji čine deca, i to gotovo isključivo deca srpskog etničkog porekla, Republika Srbija još uvek nema programe za specijalizovanu pomoć i reintegraciju dece.

Svi akteri u oblasti zaštite žrtava u fazi oporavka i reintegracije trebalo bi da slede opšte prihvaćene standarde zasnovane na međunarodnoj praksi, kao i dokumentima i preporukama usvojenim u Srbiji. To je prilično problematično za sve aktere, u smislu dosledne primene principa rada sa žrtvama, poštovanja njihovih potreba i prava i obezbeđivanja adekvatne podrške, s obzirom na

18 ASTRA, 2010, Trgovina ljudima u Republici Srbiji – izveštaj za period 2000–2010, http://www.astra.rs/eng/?page_id=57

19 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 97/2008.

20 Odluka o uspostavljanju Centra za pomoć žrtvama, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 35/2012.

to da se podrška žrtvama u Srbiji ne sprovodi na osnovu bilo kakvih pisanih pravila postupanja, a da i ne pominjemo nedostatak procedura monitoringa i kontrole kvaliteta.

Žrtve su ponekad prinuđene da daju izjave policiji i drugim službama čak i bez ikakve zaštite lične bezbednosti ili tajnosti podataka, kao i bez poštovanja perioda refleksije i oporavka.

5. Zajednički program UNHCR-a, UNODC-a i IOM-a za borbu protiv trgovine ljudima u Srbiji. Ovaj zajednički program, pod pokroviteljstvom Globalne inicijative Ujedinjenih nacija za borbu protiv trgovine ljudima (UN.GIFT) i u partnerstvu sa Vladom Srbije, zvanično je pokrenut u jesen 2010. Ideja ovog sveobuhvatnog projekta agencija UN, koje su uspele da prikupe nekoliko miliona evra, bila je da se koordiniše i finansira implementacija aktivnosti predviđenih Akcionim planom Srbije za borbu protiv trgovine ljudima (2009), pri čemu je Vlada taj akcioni plan morala da usvoji iz razloga postizanja liberalizacije viznog režima sa EU, ali je propustila da obezbedi bilo kakvo budžetsko finansiranje za sprovođenje plana.

Iako je ovaj projekat predviđao brojne aktivnosti, za čije su sprovođenje obezbeđena znatna sredstva, njegov uticaj, posebno u smislu održive i suštinske promene politike, bio je skroman, a sa rezultatima se stalo na pola puta. Istovremeno, ovaj projekat je monopolizovao sve resurse borbe protiv trgovinom ljudima u Srbiji, i zvanične i *grass-roots*, uključujući i donatore koji su pre toga pružali znatnu podršku nevladinim organizacijama, koje su ovim projektom stavljene u poziciju potpune zavisnosti od Zajedničkog programa. Pokušaj marginalizacije nezavisnih nevladinih organizacija možemo ilustrovati odgovorom koji je Republika Srbija dala u sklopu odgovora na Spisak problema i pitanja za periodični izveštaj. Naime, rečeno je da je jedan od rezultata „Ustanovljavanje prvog formalnog programa treninga za socijalne radnike koji će, po novom zakonu, biti odgovorni za postupak identifikacije, upućivanja i zaštite žrtava (do sada je oko 100 socijalnih radnika prošlo treninge)” – iako je ASTRA ustanovila i akreditovala prvi formalni program za socijalne radnike godinu dana pre toga i zaista ga je prošlo oko 100 socijalnih radnika.

Povrh toga, tenderske procedure i kriterijumi za odabiranje najbolje ponude za sprovođenje projektnih aktivnosti Zajedničkog programa nisu dovoljno transparentni, niti je verovatnoća za fer evaluaciju ishoda visoka, s obzirom na to da institucije Republike Srbije saraduju na projektu preko svojih predstavnika i nisu zainteresovane za kritičku procenu.

Ipak, najviše nas brine činjenica da je Zajednički program predvideo i potom pokrenuo mnoge aktivnosti, ali ih ili nije uspeo izvesti do kraja ili sprovesti na način koji bi doneo održive i dugoročne rezultate (iako je ideja tako velikog projekta bila upravo da osigura neophodnu koordinaciju i ostvari systemske i održive rezultate); međutim, iako se stiglo samo do pola puta, aktivnosti se smatraju okončanim/završenim i bilo bi teško u budućnosti dobiti finansijska sredstva za njihovu stvarnu implementaciju bilo kroz podršku Vlade ili donatora.

Zajednički program je posebno podbacio u sprovođenju systemske promene na nivou institucija/politike, što je trebalo da mu bude najjača strana i doprinos, s obzirom na to da je uspeo da uključi sve relevantne državne aktere. Trebalo bi napomenuti i da su 40% aktivnosti predviđenih Nacionalnim akcionim planom, koje se pominju u dodatnim odgovorima Države, sprovele uglavnom nevladine organizacije zahvaljujući inostranim donacijama.

Pošto novac Zajedničkog programa nije potrošen tokom tri godine, program je, zahvaljujući tome što nije trebalo ulagati dodatni novac, produžen do oktobra 2012. Više ne postoji.

Što se tiče odgovora Srbije na pitanje br. 7 sa spiska pitanja koja treba razmotriti u vezi sa drugim i trećim periodičnim izveštajem (CEDAW/C/SRB/2-3), trebalo bi istaći:

* U vezi sa stavom 4 (pitanje br. 7), još nije uspostavljen nikakav nezavisan mehanizam monitoringa (nacionalni izveštač itd.). Pomenuti nezavisni konsultanti izvršili su *ad hoc* evaluaciju projekta UNGIFT, a ne mehanizma borbe protiv trgovine ljudima u celini.

* U vezi sa stavom 5 (pitanje br. 7), Srbija od decembra 2011. nema Strategiju za borbu protiv trgovine ljudima niti Nacionalni akcioni plan (NAP). Poslednje zasedanje u sklopu javne debate o novoj Strategiji za period 2013–2018. i NAP-u za period 2013–2018. održano je 22. aprila 2013. Glavna debata vodila se oko pokušaja marginalizacije nevladinih organizacija, koje su

tokom poslednjih deset godina imale glavnu ulogu u izgradnji sistema borbe protiv trgovine ljudima u Srbiji. Učestvovalo je oko 25 predstavnika 10 ministarstava i dve državne agencije, kao i samo dva zastupnika nevladinih organizacija. Nevladine organizacije su marginalizovane i u pogledu implementacije Strategije i NAP-a. Naime, Tim za implementaciju strategije – koji će formirati Državno veće za borbu protiv trgovine ljudima – sastojaće se od predstavnika raznih ministarstava, Kancelarije za ljudska i manjinska prava i Bezbednosno-informativne agencije Srbije. Neće biti članova Tima iz nevladinih organizacija, ali će im biti dopušteno da prisustvuju sastancima Tima za implementaciju.

* U vezi sa stavom 10 (pitanje br. 7), aktivnosti predstavljene kao aktivnosti projekta UNGIFT (uspostavljanje prvog formalnog trening programa za sudije i socijalne radnike, uspostavljanje pravnih savetovališta...) postojale su mnogo pre projekta UNGIFT. Dva pomenuta fonda (Fond za prevenciju i Fond za direktnu pomoć i socijalnu inkluziju) u stvari su deo budžeta projekta UNGIFT, a ne fondovi *per se*. U vezi s tim trebalo bi pomenuti i da nikada nije sačinjena analiza odnosa troškova i efekata. Što se tiče pitanja prihvatilišta, ono je detaljnije obrađeno u rezimeu ovog izveštaja. Što se tiče informativnih sednica o smeštaju tražilaca azila, njih je nekoliko meseci obavljala nevladina organizacija Centar za zaštitu azilanata. Ni tražioci azila ni zaposleni u ovim centrima za smeštaj nisu dobili informacije niti prošli edukaciju o trgovini ljudima.

* U vezi sa stavom 11 (pitanje br. 7), sistem zaštite i podrške žrtvama uspostavljen je 2004. a reformisan 2012. Proces identifikacije žrtava trgovine ljudima prilično je neodređen, tj. niti su procedure jasne, niti date u pisanoj formi, niti je regulisana komunikacija između različitih relevantnih državnih institucija (Ministarstva unutrašnjih poslova, centara za socijalni rad, tužilaštva itd.). U tom pogledu novostvoreni Centar za žrtve trgovine ljudima planira da uvede pozitivne promene.

* U vezi sa stavom 12 (pitanje br. 7), sve aktivnosti prevencije u Republici Srbiji sprovode nevladine organizacije, uz podršku stranih donatora. Predstavnici državnih institucija se pozivaju da učestvuju ili govore.

* U vezi sa stavom 13 (pitanje br. 7), saradnja Policijske akademije i nevladine organizacije ASTRA (pomenuta u dodatnim odgovorima Države) uspostavljena je na neformalnom nivou, bez sistemskog pristupa i zahvaljujući inicijativi jednog profesora ove akademije.

* U vezi sa stavom 14 (pitanje br. 7), jedini SOS telefon specijalizovan za pomoć žrtvama trgovine ljudima u Republici Srbiji tokom poslednjih 11 godina vodi nevladina organizacija ASTRA uz podršku inostranih donatora. Razmena informacija je ponekad jednosmerna (nevladina organizacija ih daje policiji i ne dobija povratnu informaciju).

PREPORUKE

---

1. Poboljšati proces identifikacije.
2. Uspostaviti ustanovu Nacionalnog izveštača o trgovini ljudima.
3. Planirati i odrediti liniju u budžetu Republike Srbije za zaštitu žrtava trgovine ljudima, procesuiranje učinilaca i prevenciju trgovine ljudima.
4. Izmeniti Zakonik o krivičnom postupku tako da predvidi mogućnost traženja odštete od strane žrtava trgovine ljudima samo u okviru krivičnog postupka, čime bi se eliminisala potreba za građanskom parnicom.
5. Izmeniti Zakon o zdravstvenoj zaštiti tako da eksplicitno garantuje pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu žrtvama trgovine ljudima, i to i u slučaju da nemaju prijavljeno boravište.
6. Definisati postupak dobijanja ličnih dokumenata za domaće državljane/-ke u slučajevima kada nemaju trajno boravište, uz potpuno poštovanje privatnosti i zaštitu identiteta žrtve.

7. Razviti i sprovoditi programe dugoročne reintegracije žrtava trgovine ljudima koje bi vodila država i koji bi bili prilagođeni postojećim programima reintegracije i dostupni u svim mešovitim/kombinovanim slučajevima.
8. Hitno ratifikovati Konvenciju Saveta Evrope o naknadi štete žrtvama nasilnih zločina, što bi omogućilo žrtvama trgovine ljudima da traže odštetu od države za povrede ili štetu nanесenu time što su bile žrtve trgovine ljudima.
9. Definisati i sprovoditi politike usmerene na smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti i time i na smanjenje podložnosti trgovinom ljudima žena u sledećim grupama: seoskih žena, Romkinja, žena koje ne poseduju dokumente i nisu upisane u državne registre, žena sa invaliditetom, žena izbeglica i interno raseljenih lica – koje su izložene višestrukoj diskriminaciji.

Član 10 – Obrazovanje

1. Obrazovna struktura stanovništva u Srbiji nepovoljna je, posebno kada su u pitanju žene sa nižim nivoima obrazovanja: bez škole je 0,8% (0,6% muškaraca : 1% žena), sa nepotpunom osnovnom školom ima 4,5% stanovnika (3,5 : 5,6%), sa osnovnom školom 23,9% stanovnika (21,9 : 25,9%), sa srednjim obrazovanjem 56,2% stanovnika (60,9 : 51,6%), sa višim obrazovanjem 6,3% (5 : 5,6%) i sa visokim obrazovanjem 9,3% stanovnika (8,3 : 10,3%).²¹ *Obrazovni nivo Roma je izrazito nepovoljan:* 58,1% Roma starijih od 15 godina završilo je manje od 8 razreda osnovne škole, 31,1% ima završenu osnovnu školu, a samo 10,8% srednju školu.²²

2. Iz bužeta Republike Srbije za obrazovanje se izdvaja 5,4% BDP-a (blisko proseku za EU), ali je u apsolutnom iznosu ovo izdvajanje značajno manje.²³

3. Kapaciteti za predškolsko obrazovanje i vaspitanje nedovoljni su, i pored povećanog broja objekata. Prosečan obuhvat dece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem iznosi tek 38,8% (na uzrastu od 0–3 godine 16,1%, a u obaveznom pripremnom školskom programu 87,8%). Predškolske ustanove su nejednako dostupne deci iz *seoskih sredina i nerazvijenih regija*. Deca iz *siromašnih domaćinstava* znatno manje su uključena u predškolski program (16% : 43%), što se odnosi i na romsku decu. Udeo dece čiji je samo jedan roditelj zaposlen čini 29%, a od toga su samo 5% *deca samohranih roditelja*.²⁴

4. Obuhvat dece osnovnim i srednjim obrazovanjem prema polu: Osnovnoškolskim obrazovanjem 2009/10. obuhvaćeno je 98,97% dece od 7 godina, a stopa završavanja osnovne škole u poslednje tri godine iznosi preko 99%. U 2010. obuhvat osnovnim obrazovanjem dece 7–14 godina bio je 95,6% za devojčice i 96,2% za dečake. Stopa upisa u srednje škole školske 2009/2010. godine bila je 82,7%.²⁵ Obuhvat srednjoškolskim obrazovanjem dece 15–18 godina bio je u 2010. godini 84,8% za devojčice i 81,5% za dečake.

5. Uključivanje dece sa teškoćama u razvoju i iz marginalizovanih društvenih grupa u školski sistem zakonski je rešeno, ali je prerano govoriti o značajnim poboljšanjima. *Nedostaju aktivnosti* za poboljšanje položaja dece na selu, kao i mehanizmi za praćenje i zaštitu dece od diskriminacije.²⁶

6. Napuštanje škole pre završetka (drop-out): Oko 7% učenika iz jedne generacije *napusti redovno osnovno školovanje pre vremena. Još uvek nisu definisani mehanizmi za prevenciju ranog napuštanja obrazovnog sistema.*²⁷ Nisu uvedene sistemske mere za podršku siromašnoj deci, iako se procent ove dece koja napuste školu povećao sa 6 na 12% (za period 2002–2007). Napuštanje pre završetka srednjeg obrazovanja u trogodišnjem profilu ima stopu od 23,5%, a u četvorogodišnjem 9,3%. Republika Srbija je jedna od retkih evropskih zemalja gde srednje obrazovanje nije obavezno. U sistemu srednjeg obrazovanja značajno je manje dece iz porodica niskog obrazovnog nivoa, siromašnih porodica, Roma i izbeglih i interno raseljenih lica. Oktobra 2008. 30% osoba starosti od 18–24 godine koje je prekinulo školovanje nije bilo na obuci, od toga 23,3% žena i 35,9% muškaraca (2009).²⁸

7. Rodna dimenzija nastavnog materijala za osnovnu i srednju školu: Pregled udžbenika i programa²⁹ ukazuje je da su rodno senzitivni sadržaji zastupljeniji u udžbenicima za osnovnu

21 Republički zavod za statistiku (RZS), Anketa o radnoj snazi, 2010.

22 RZS, Anketa o životnom standardu, 2007.

23 *Prvi nacionalni izveštaj o Socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji* (2011), str. 149.

24 *Isto*, str. 145–146.

25 *Isto*, str. 147.

26 *Isto*, str. 166.

27 Podaci Ministarstva prosvete, 2010.

28 *Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji* (2011), str. 144. i 147.

29 Stepanović-Zaharijević, D., i sar., (2010), *Obrazovanje za rodnu ravnopravnost: analiza nastavnog materijala za osnovnu i srednju školu*, UNDP, Beograd. Analizirano je 18 udžbenika i radnih svezaka za osnovno i srednje obrazovanje i 6 pravilnika o nastavnom planu i programu.

školu, a da ih u srednjoškolskim gotovo nema. Svi analizirani udžbenici dele iste nedostatke: odsustvo tema koje se odnose na pitanja važna za razumevanje odnosa ravnopravnosti polova, neujednačeno prisustvo muških i ženskih likova, neujednačena citiranost autora i autorki. „Preci i potomci“ su najčešće predstavljeni preko muških srodnika. „Nuklearna, potpuna, heteroseksualna porodica“ zagovara se kao superiorni model za rađanje i odgajanje dece. Muškarci su prikazani kao isključivi nosioci rukovodećih položaja, dok su žene ključni izvršioци poslova u domaćinstvu. Sistematski se koristi rodno nesenzibilan jezik.

8. U Srbiji nema obaveznih programa seksualnog obrazovanja za učenike osnovnih i srednjih škola. U okviru školskih programa (npr. biologija) *postoji mogućnost za uključivanje sadržaja o seksualnoj edukaciji, planiranju porodice, reproduktivnim pravima žene, prevenciji rodno zasnovanog nasilja, ali nema informacija koliko se i kako ova mogućnost koristi. Nema podataka o uticaju veronauke* (izborni predmet u osnovnom i srednjem obrazovanju) na seksualnu edukaciju i razumevanje reproduktivnih prava žena.

9. Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Republici Srbiji,³⁰ kao ni njen Akcioni plan za 2009–2015, *ne prepoznaju žene*, odnosno višestruko marginalizovane grupe žena, kao subjekte prava. *Ne postoji izveštaj o realizaciji Akcionog plana. Strategija razvoja obrazovanja odraslih u Republici Srbiji*³¹ priznaje žene kao subjekte prava. *Ne postoji izveštaj o realizaciji Akcionog plana za 2009–2010*, tako da je teško pratiti efekte mera i aktivnosti.

10. Zastupljenost žena u visokom obrazovanju: Od 2007. do 2009. procent upisanih studentkinja u odnosu na studente iznosi 55%, a procent diplomiranih čak 61%. Porast žena među diplomiranim studentima, magistrima i doktorima nauka (44%) pohvalan je trend, ali nije posledica afirmativne akcije države u obrazovanju, već gubitka pozicije koju obrazovanje i nauka imaju u društvu, tako da žene ulaze „u prazan prostor koji za sobom ostavljaju muškarci, koji se okreću profitabilnijim zanimanjima (biznisu i privatnoj praksi)“.³²

11. Rodna segregacija prema područjima obrazovanja i dalje je *izražena*. U srednjem obrazovanju devojčice dominiraju u obrazovnim područjima lične usluge, administracija, tekstil, zdravstvo, socijalna zaštita, trgovina i gimnazija, a dečaci dominiraju u područjima mašinstvo, elektrotehnika, saobraćaj, geodezija, građevinarstvo, geologija, rudarstvo, metalurgija. U visokom obrazovanju žene čine većinu diplomiranih u području obrazovanja (čak 91%), zdravstva i socijalne zaštite (77%), umetnosti i humanističkim naukama (65%), društvenim naukama (62%). Muškarci su dominantno prisutni u području prirodnih nauka, matematike i informatike (61%) tehnicima i građevinarstvu (56%), poljoprivredi i veterini.

12. Rodna analiza visokoškolskih udžbenika (oblast društvenih nauka i humanističkih disciplina) pokazuje da u većini analiziranih udžbenika *rodna perspektiva uopšte nije zastupljena*: ne koristi se rodno senzitivni jezik, niti bilo kakva rodna perspektiva izloženog materijala, ili se on izlaže na način koji se ne može nazvati rodno senzitivnim.³³

13. Feminizacija obrazovne profesije je *izrazita*. U predškolskom obrazovanju zaposleno je 96% žena. Nastavnice u osnovnim i srednjim školama jesu žene u 71,8%, odnosno 63%, a kao profesori na fakultetu zastupljene u 46%. Prisustvo žena u nastavi na fakultetima izrazito je neujednačeno (od 6 do 60%; u prirodnim naukama, tehnicima i informatici dominiraju muškarci).³⁴ Iako su masovno zaposlene u obrazovanju, žene ne dominiraju na upravljačkim funkcijama u institucijama obrazovanja, posebno na višim nivoima obrazovanja i u naučnim institutima.

14. Srpska akademija nauka i umetnosti u proseku je imala ispod 6% žena. Od osnivanja, na čelu Akademije nije bila žena.³⁵

30 Službeni glasnik RS, broj 4/07.

31 Službeni glasnik RS, broj 1/07.

32 Popović, D., (2008). Žene i obrazovanje: Na pragu III milenijuma, *Genero*, Vol. 12, str. 102–103.

33 Bačević, J. i sar., (2010). Analiza rodne dimenzije u visokoškolskom obrazovnom materijalu, UNDP, Beograd.

34 Popović, D., (2008). Žene i obrazovanje: Na pragu III milenijuma *Genero*, Vol. 12, str. 103–104.

35 Srpska akademija nauka i umetnosti, 2008.

15. Upadljivo je niža zastupljenost žena u sportskom sistemu u Srbiji: samo 8,4% zaposlenih predstavljaju žene, od čega je čak 90% zaposleno u administraciji.³⁶ Muškarci dominiraju u svim glavnim ulogama, od trenera do uprave klubova. Žene čine između 24 i 37,5% sportski aktivnog članstva. Samo 13% stručnih saradnika u klubovima čine žene. Budžetska sredstva (2008–2010) za finansiranje ženskih klubova bila su 10%, za muške klubove 61% i za mešovite klubove 29%. Primetno manje medijske pažnje poklanja se ženskom sportu. Uslovi u kojima žene treniraju vrlo su loši i jedan su od ključnih razloga za prekidanje bavljenja sportom. U ženskom sportu dominiraju muški treneri koji su nesenzibilisani za ženske potrebe i probleme.³⁷

PREPORUKE

---

1. Uložiti maksimalne napore da se obezbede *dovoljni i dostupni kapaciteti predškolskog vaspitanja i obrazovanja*, posebno za decu iz siromašnih sredina i porodica, romsku decu, decu samohranih roditelja, imajući u vidu značaj ranog razvoja, ali i činjenicu da nedostatak ustanova javne brige o deci najviše pogađa žene.
2. Uvesti intenzivne *mere podsticanja školovanja* za decu iz porodica sa niskim obrazovnim nivoom, siromašnih porodica, Rome, izbegla i raseljena lica, decu sa invaliditetom. Uložiti *maksimalne napore da se smanji napuštanje osnovne i srednje škole pre njenog završetka*. Uvesti programe *prevencije rane udaje i rane trudnoće*. Uvesti mehanizme *zaštite dece od diskriminacije*.
3. U svim obrazovnim programima i materijalima, na svim nivoima obrazovanja, snažno *promovisati nediskriminatorne rodne uloge i rodnu ravnopravnost*. Sistematski, kroz nastavu obaveznih, a ne samo izbornih i fakultativnih predmeta, uvesti *sadržaje u vezi sa seksualnom edukacijom, planiranjem porodice, reproduktivnim pravima žene, prevencijom rodno zasnovanog nasilja*. Objavljivati izveštaje sa podacima o obimu, vrsti i efektima ovih aktivnosti.
4. Revidirati tekst *Strategije razvoja stručnog obrazovanja* i njenog Akcionog plana, te eksplicitno obuhvatiti žene, odnosno *devojke i mlade žene*, kao subjekte prava. Preduzeti intenzivne mere za *smanjenje rodne segregacije u izboru područja obrazovanja*, stimulisanjem devojaka za edukaciju u području informatike, tehnike, ekonomije i drugim oblastima u kojima su manje zastupljene. Učiniti područja obrazovanja u kojima dominiraju žene privlačnim za muškarce. Redovno pripremati i činiti javno dostupnim izveštaje o realizaciji akcionog plana za sve strategije u vezi sa obrazovanjem.
5. Usvojiti *Zakon o obrazovanju odraslih* kojim bi žene bile priznate kao posebna ciljna grupa. U okviru implementacije *Strategije razvoja obrazovanja odraslih* razviti programe namenjene posebno osetljivim grupama žena, kao i mere za podsticaj mladih trudnica na nastavak obrazovanja, koje će im omogućiti da dobiju odgovarajuće kvalifikacije i da maksimalno iskoriste svoje šanse za pristojne uslove rada, bolje plaćene poslove i sticanje finansijske nezavisnosti. Uvesti mehanizam redovnog izveštavanja o efektima primenjenih mera koji sadrži podatke razvrstane po polu, starosti, regionu, kao i podatke o posebnim svojstvima (etnicitet, izbegla i raseljena lica, osobe sa invaliditetom i druga obeležja).
6. Povećati broj žena *na mestima odlučivanja u obrazovnom sistemu i na upravljačkim funkcijama* u institucijama obrazovanja.
7. Podizati *javnu svest o značaju* i usvojiti intenzivne mere za podsticanje devojčica i žena za bavljenje amaterskim i takmičarskim sportom. Uvesti *afirmativne mere* (kvote) za sve uloge u sportskim klubovima i savezima, od trenera do uprave. Izdvajati *veća budžetska sredstva* za ženski sport i redovno izveštavati o efektima preduzetih mera.

---

36 *Strategija za razvoj sporta u Republici Srbiji 2009–2013*.

37 *Položaj žena u sportu u Vojvodini*, Centar za podršku ženama, Kikinda, 2010.

Član 11. Zapošljavanje

1. Stopa aktivnosti stanovništva (starosti iznad 15 godina) u Republici Srbiji (2012) jeste 46,1%, značajno je viša kod muškaraca nego kod žena (55,3 : 37,5). U starosnoj grupi od 55–64 godine razlika u stopi aktivnosti muškaraca i žena još je veća (51 : 25). *Stopa zaposlenosti stanovništva* (2012) iznosi 34,3%, značajno viša kod muškaraca nego kod žena (41,5 : 27,7). *Stopa nezaposlenosti stanovništva* (2010) (2012) dostiže 25,5%, gotovo je izjednačena kod muškaraca i žena (25 : 26,1), dok je stopa neaktivnosti čak 53,9%, značajno veća za žene (44,7 : 62,5).³⁸ Stopa dugoročne nezaposlenosti viša je kod žena, posebno u grupi 15–24 godine (28 : 24).³⁹

Mada se razlika u zaposlenosti žena i muškaraca u periodu 2005–2010. smanjila, to je prevashodno *rezultat boljeg obuhvata kategorije pomažućih članova domaćinstva*,⁴⁰ a ne rezultat državne politike zapošljavanja. Žene su manje zastupljene u formalnoj samozaposlenosti (28% žena prema 72% muškaraca), kao i u neformalnoj samozaposlenosti (26 : 74%). Žene su značajno manje zastupljene kao *individualni poljoprivrednici* (23% žena prema 77% muškaraca), ali su znatno više od muškaraca zastupljene u kategoriji pomažućih članova u poljoprivredi (71 : 29%).⁴¹ Pomažuću poslovi u domaćinstvu često su neplaćeni. U narednom periodu se *očekuje porast nezaposlenosti žena*, zbog očekivane reforme javnog sektora.

2. Stope zaposlenosti žena povezane su sa obrazovnim nivoima, te su kod žena niskog i srednjeg obrazovanja značajno niže od stopa zaposlenosti muškaraca istih obrazovnih kategorija. Žene sa nižim stepenom obrazovanja manje su aktivne na tržištu rada, a više se bave porodicom i neplaćenim radom u kući, dok je za muškarce penzionisanje najčešći razlog neaktivnosti.⁴² *Stope nezaposlenosti žena iz marginalizovanih društvenih grupa* veće su u odnosu na nezaposlenost žena iz opšte populacije: u odnosu na prosek nezaposlenosti žena, žene sa izbegličkim statusom su za 15% više nezaposlene, žene raseljena lica za 32%, a Romkinje za 39%.⁴³

Položaj Romkinja, uz visoku stopu nezaposlenosti, odlikuju i prekid školovanja, siromaštvo, neposedovanje dokumenata, loši uslovi života u izolovanim i nehigijenskim naseljima, rano stupanje u brak i veliki broj dece.⁴⁴ U Srbiji ne postoje precizni podaci o ukupnom broju osoba sa invaliditetom, niti o strukturi prema kategoriji i stepenu invalidnosti ovih osoba. Na evidenciji službe za zapošljavanje od prijavljenih nezaposlenih lica sa invaliditetom žene čine 34,5%.⁴⁵

3. Položaj žena na selu posebno je težak: pretežno rade kao pomažuću članovi domaćinstva, nemaju imovinu u vlasništvu, ređe su nosioci poljoprivrednih gazdinstava, ne učestvuju u donošenju odluka kada je u pitanju poljoprivredna proizvodnja, nemaju mnogo prilika da učestvuju na seminarima i edukacijama, da posećuju poljoprivredne sajmove i izložbe. Dodatno opterećenje predstavlja slab sistem usluga u selima (zdravstvena zaštita, briga o deci i starima), tako da su one višestruko opterećene. Malo žena učestvuje u programima za poljoprivredne subvencije, a razloge bi trebalo ispitati (moguće je da nisu informisane, ali i da uslovi za subvencije ne odgovaraju mogućnostima i/ili potrebama žena).⁴⁶

4. Rodna segregacija na tržištu rada prema zanimanjima i granama delatnosti i dalje je prisutna, mada manje na visokom obrazovnom nivou. Rodne razlike u izboru zanimanja,

38 RZS, *Anketa o radnoj snazi*, april 2012.

39 RZS, *Žene i muškarci u Republici Srbiji*, 2011.

40 *Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*, 2011.

41 RZS, *Žene i muškarci u Republici Srbiji*, 2011.

42 Kolin, M., (2008). Postsocijalističke promene položaja žena na tržištu rada u Srbiji, *Genero*, Vol. 12, str. 26.

43 Babović, M., (2007). *Položaj žena na tržištu rada u Srbiji*, UNDP, Beograd, str. 24 i 60.

44 *Isto*, str. 60.

45 *Isto*, str. 62.

46 Petrović, S., (2010). Osvrt na budžet Grada Užica iz ugla rodne ravnopravnosti i analiza budžetskog izdvajanja za podršku poljoprivredu, u: Jovanović, N., (2010). *Za samnjenje siromaštva: rodna ravnopravnost i odgovorna Vlada*, Autonomni ženski centar, Beograd, 12-25.

tehnička nepripremljenost i nemogućnost žena da se angažuju u poslovima koji zahtevaju česta putovanja i duža odsustva otežavaju pristup kvalitetnijim i dobro plaćenim radnim mestima. Žene su najčešće zaposlene na slabo plaćenim mestima koja ostavljaju dovoljno slobodnog vremena za bavljenje porodicom.

5. Jaz u zaradama se održava i ne može se objasniti razlikama u obrazovanju. Žene postizu oko 90% od muških zarada.⁴⁷ Iako Zakon o radu definiše sve vrste plaćanja na koje se odnosi jednakost u zaradama, nedostaje sistematsko i pouzdano prikupljanje podataka o ovim oblicima diskriminacije žena, kao i sistematsko prikupljanje podataka o preprekama u vertikalnoj pokretljivosti.⁴⁸ *Podaci o oblicima diskriminacije na radu nesistematični su, a mehanizmi zaštite nefunkcionalni.*

6. Pored zarada, *radna sredina je čest izvor frustracija i diskriminacije*, ali nema sveobuhvatnih istraživanja o tretmanu zaposlenih, mada je poznato da su radnici nezaštićeni kada su u pitanju plaćeno bolovanje, odsustvo, plaćanje doprinosa, ili kada su u pitanju uslovi rada, sigurnost i zdravlje na radu (sva zakonima garantovana prava). Istraživanja govore da su žene često zlostavljane na radu, posebno u malim i srednjim preduzećima, da rade u lošim uslovima i da se otpuštaju zbog trudničkog/porodiljskog odsustva,⁴⁹ ali nema podataka o tome kako se na ove pojave reaguje.

7. Konkursi i postupak za prijem na posao nisu transparentni, a mnogi poslodavci izbegavaju da zaposle žene na radna mesta na kojima tradicionalno rade muškarci, traže atraktivan izgled, zahtevaju obavljanje zadataka koji nisu u opisu posla, traže informacije o porodičnim planovima i materinstvu. Kao primer diskriminacije sa kojom se sureću žene pri zapošljavanju može da posluži *on-line* upitnik za zapošljavanje firme „Kelt-Invest“⁵⁰ koji sadrži sledeća pitanja: *Bračno stanje, broj dece i sa kim živite? Koliko dece planirate i kada? Da li suprug (partner) radi i gde?*, kao i pitanje: *Da li ste bolovali ili bolujete od neke bolesti?* Na ovaj primer diskriminacije reagovala je *Mreža Žene protiv nasilja* pritužbom Poverenici za zaštitu od diskriminacije.

8. Država Srbija potvrđuje postojanje neravnopravnosti, ali ne daje veću nadležnost državnim institucijama u vršenju istrage, sudskom procesuiranju i kažnjavaju poslodavaca za dela navedena u stavovima 182 i 183 državnog izveštja. S druge strane, ne postoje poreske olakšice niti bilo koje druge mere koje će popraviti položaj žena na tržištu rada. U Izveštaju Republičke agencije za mirno rešavanje radnih sporova, koja je uspostavljena *Zakonom o mirnom razrešavanju radnih sporova*,⁵¹ kaže se da je u 2010., od trenutka stupanja na snagu *Zakona o sprečavanju zlostavljanja na radnom mestu*, porastao broj individualnih sporova zbog zlostavljanja i diskriminacije. Karakteristiku individualnih radnih sporova u 2011. čini drastičan pad broja slučajeva čiji je cilj isplata minimalnih zarada i istovremeni porast broja sporova čiji cilj je zaštita prava – u slučajevima raskida ugovora, diskriminacije i zlostavljanja na radnom mestu.⁵²

9. Feminizacija siromaštva nije karakteristična samo za domaćinstva sa nezaposlenom ženom, već i sa zaposlenom ženom sa niskim primanjima. Domaćinstva u kojima su nosioci žene, posebno nižeg obrazovanja, imaju veći rizik od siromaštva (ova domaćinstva čine 66% u ukupnoj populaciji siromašnih).⁵³ Žene starije dobi, nezaposlene, samohrane majke, koje nemaju obrazovanje veće od osnovnog, iz privredno nerazvijenih područja, Romkinje, sa invaliditetom, seoske žene, najveći su gubitnici tranzicije, jer imaju najmanje šanse za zapošljavanje.⁵⁴

47 Babović, M., (2007). *Položaj žena na tržištu rada u Srbiji*, UNDP, Beograd, str. 34.

48 Kolin, M., (2008). Postsocijalističke promene položaja žena na tržištu rada u Srbiji, *Genero*, Vol. 12, str. 38.

49 Popović-Pantić, S., i M. Petrović, (2007). *Od ranjive do održive grupe – prevazilaženje siromaštva žena putem samozapošljavanja*, UNDP, Udruženje poslovnih žena, Beograd.

50 Objavljeno na stranici: <http://www.kelt-invest.com/contact.html>

51 *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 125/04.

52 http://www.ramrs.gov.rs/tekstovi/Informator%20o%20radu%20RAMRRS%2004.04.2012_cir.doc

53 *Drugi izveštaj o implementaciji Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji*, (2007). Vlada Republike Srbije, Beograd

54 *Gender in Transition*, (2007). UNDP and London School of Economics and Political Science. <http://www.developmentandtransition.net>

10. Budžet potrošen na aktivne programe zapošljavanja u 2010. godini iznosio je svega 0,1% BDP-a. Ovi programi obuhvataju *mali broj lica bez posla i moraju se bolje usmeravati*. Prema izveštaju o realizaciji *Nacionalnog akcionog plana zapošljavanja za 2010*, povećano je učešće žena u gotovo svim merama aktivne politike zapošljavanja (55,3% žena). Od ukupnog broja učesnika u aktivnim merama njih 27,8% se zaposlilo, *ali se podaci o zaposlenima ne vode po polu* (postoje indicije da su 2/3 zaposlenih muškarci).

11. Ogroman je jaz u korišćenju prava na odsustvo zbog porodičnih razloga između muškaraca i žena. Na godišnjem nivou pravo odsustva sa rada zbog nege deteta koristi prosečno oko 33.000 žena i tek 10–15 muškaraca, očeva novorođene dece.⁵⁵ Redukovanje broja radnih sati, roditeljska odsustva i bolovanja zbog dece u mnogo većem broju uzimaju žene: od svih zaposlenih lica u 2010. godini, 77% žena je izostalo sa posla barem mesec dana zbog brige o najmlađem detetu, dok je 63% žena radilo skraćeno radno vreme zbog nedostupnosti usluge čuvanje dece.⁵⁶ U Srbiji ne postoje posebne institucije za palijativnu negu i zbrinjavanje pacijenata u terminalnoj fazi bolesti, te i ove aktivnosti padaju na teret porodice, uglavnom žena⁵⁷. Od ukupnog broja neaktivnih lica koja u 2010. godini nisu tražila posao zbog brige o deci ili odraslim i starim članovima porodice – čak 97% su bile žene, a tek 3% muškarci.⁵⁸

12. S obzirom na to da *Zakon o sprečavanju zlostavljanja na radu ne uvažava žene*, odnosno ranjive grupe žena, kao subjekte prava, potrebno je odredbama Zakona propisati posebne mere zaštite žena, u skladu sa *Nacionalnom strategijom za poboljšanje položaja žena i unapređivanje rodne ravnopravnosti*. Zaštita od *seksualnog uznemiravanja* sada je regulisana ne samo Zakonom o radu već i Zakonom o rodnoj ravnopravnosti i Zakonom o sprečavanju zlostavljanja na radnom mestu, a ostaje u domenu parničnog postupka. *Nema sistematskog praćenja i pouzdanih podataka o seksualnom uznemiravanju žena na radnom mestu*.

13. Minimalna penzija definisana je tako da predstavlja 25% prosečne zarade iz prethodne godine. Minimalnu penziju prima oko 6% penzionera, u mnogo većem procentu žene nego muškarci, ne zbog niskih zarada tokom rada, već prvenstveno zbog manjeg broja godina rada (32% žena i 12% muškaraca u kategoriji 15–20 godina rada i 30% žena i 7% muškaraca u kategoriji 20–25 godina rada). Kratak penzijski staž odražava loše stanje na tržištu rada (rad u sivoj zoni, duže čekanje na zaposlenje, ostajanje bez posla u starijoj dobi, plaćanje doprinosa na minimalnu osnovicu) i činjenicu da su mu više izložene žene. *Porodične penzije* određuju se kao deo starosne (ili invalidske) penzije u procentu od 70% za jednog člana, do 100% za četiri i više članova domaćinstva. Gotovo 30% porodičnih penzionera ima vrlo nisku penziju, što takođe doprinosi siromaštvu starijih žena. *Prosečna penzija poljoprivrednih osiguranika* 2,5 puta je manja od prosečne penzije osiguranika zaposlenog u samostalnoj delatnosti (90% poljoprivrednih penzionera prima minimalnu penziju, koja je niža od apsolutne linije siromaštva), što potvrđuje siromaštvo seoskih žena. Apsolutni iznosi penzija su niski, a čak 60% penzionera prima penziju nižu od prosečne.⁵⁹

PREPORUKE

1. *Povećati napore i budžetska izdvajanja* za aktivne mere na tržištu rada, kako bi se povećalo zapošljavanje žena, smanjilo dugo čekanje na prvo zaposlenje i stimulisalo zapošljavanje žena iz starijih uzrasnih kategorija i iz marginalizovanih društvenih grupa. *Poboljšati usmeravanje* (targetiranje) aktivnih mera zapošljavanja. Razviti *posebne programe* pri Nacionalnoj službi zapošljavanja koji odgovaraju potrebama različitih osetljivih grupa žena.

55 Podaci dobijeni od Ministarstva rada i socijalne politike, dana 9. 2. 2012.

56 RZS, *Žene i muškarci u Republici Srbiji*, 2011.

57 Prvi nacionalni izveštaj o socijalnoj inkluziji i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji, 2011, p.203

58 RZS, *Anketa o radnoj snazi*, 2011.

59 *Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*, 2011, str. 194–196.

2. *Unaprediti podatke o ženama na selu i sprovesti istraživanja o potrebama žena koje su nosioci poljoprivrednih gazdinstava, kako bi se povećalo njihovo učešće u korišćenju poljoprivrednih subvencija, edukaciji, plaćenim posetama sajmovima i izložbama. Unaprediti informisanje žena na selu i sistematski raditi na unapređenju socijalnih i zdravstvenih usluga za seosko stanovništvo.*
3. U svim izveštajima o realizaciji aktivnih mera zapošljavanja obezbediti prikaz podataka segregiran prema polu, godinama starosti, regionu i specifičnim svojstvima lica koja su u njih uključena (etnicitet, izbegla i raseljena lica, osobe sa invaliditetom i druga svojstva). Sve podatke o učesnicima u aktivnim programima povezati sa podacima o njihovom zapošljavanju, koji su takođe prikazani segregirano prema polu, starosti, regionu i drugim specifičnim ličnim svojstvima, relevantnim za politiku zapošljavanja, kako bi se bolje pratili efekti.
4. *Razviti indikatore i redovno pratiti mere za smanjenje rodne segregacije na tržištu rada, jaza u platama između muškaraca i žena, vertikalne pokretljivosti žena, različitih oblika diskriminacije žena na radnom mestu i prilikom zapošljavanja.*
5. Obezbediti Inspekciji rada veće nadležnosti u vršenju istrage, procesuiranju i kažnjavanju poslodavaca za kršenja prava zaposlenih žena u vezi sa ostvarivanjem prava na porodiljsko odsustvo. *Povećati ulogu Uprave za rodnu ravnopravnost u ovoj oblasti. Pripremati i činiti javno dostupnim izveštaje o ovim pitanjima, sa primerima pozitivne i negativne prakse. Sistematski informisati javnost i zaposlene o problemima i pravima, kako bi žene bile ohrabrene da zastupaju svoja prava.*
6. Poboljšati statistiku siromaštva kako bi se preciznije targetirale grupe žena kojima je neophodna društvena podrška. *Povezati mere zapošljavanja sa socijalnim (materijalnim i psiho-socijalnim) i obrazovnim uslugama, ne samo za žene, već i za njihovu decu, kao i sa uslugama socijalnog stanovanja. Obezbediti praćenje broja i vrste integrisanih usluga za žene na lokalnom nivou, kao i praćenje njihovih efekata na dugoročno smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti žena.*
7. Kreirati mere koje stimulišu (i obavezuju) oba roditelja na ravnomernije korišćenje prava odsustva sa rada radi nege deteta (*ravnomerniju podelu porodičnih obaveza*). Sistematski podsticati aktivnosti koje preduzima država, uključujući i lokalni nivo vlasti, na *uspostavljanju boljeg, dostupnijeg i fleksibilnijeg sistema javne brige o deci i starim licima*, kako bi se oslobodio potencijal žena za tržište rada, što je od posebne važnosti za samohrane majke i sve druge višestruko marginalizovane grupe žena.
8. Sve mere koje se odnose na *princip fleksigurnosti* (posebno fleksibilno radno vreme i rad od kuće) usmeriti na zapošljavanje *samohranih majki* kako bi im se omogućio bolji pristup tržištu rada i lakše zapošljavanje. Istovremeno, *pažljivo pratiti efekte ovakvih rešenja*, kako se ne bi desilo da žene koje rade nepotpuno radno vreme ili su angažovane u netipičnim oblicima zapošljavanja imaju dugoročne negativne posledice na zaradu, razvoj karijere, izgleda za napredak i penziju.
9. Poboljšati rešenja u *Zakonu o radu i Zakonu o sprečavanju zlostavljanja na radu*, radi efikasne zaštite žena. Ojačati praćenje i prikupljanje podataka o seksualnom uznemiravanju žena na radnom mestu. *Pojačati ulogu i nadležnosti inspekcije rada.*
10. Izraditi dugoročni plan za smanjenje udela žena u minimalnim penzijama.

Član 12 – Zdravstvena zaštita žena i devojaka

1. Izdvajanje za zdravstvenu zaštitu. Po podacima navedenim u bazi podataka *Zdravlje za sve* Svetske zdravstvene organizacije, procenjena ukupna potrošnja na zdravstvenu zaštitu u Republici Srbiji 2008. godine činila je 9,8% BDP-a, što je iznad proseka država članica EU (9,0). Međutim, u poređenju sa evropskim državama, izdaci Republike Srbije na zdravstvenu zaštitu mali su u apsolutnom iznosu, što je rezultat relativno niskog BDP-a. Ukupna *per capita* potrošnja na zdravstvenu zaštitu pokazuje stabilan porast u periodu od 2003. do 2008; procenjuje se da je 2008. iznosila 838 ppp\$, dok je u EU prosečno bila 2.877 ppp\$.⁶⁰ Struktura prihoda i rashoda Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje tokom poslednjih godina prilično je stabilna: tek 3% se izdvaja na aktivnosti prevencije, 33% na primarnu zdravstvenu zaštitu i 63% na bolničku zdravstvenu zaštitu.⁶¹

2. Savetovališta za planiranje porodice u Srbiji nalaze se u okviru zdravstvenih ustanova. U izveštaju Instituta za javno zdravlje Srbije za period 1997–2007. navodi se da broj žena koje koriste usluge ovih savetovališta opada i da u proseku samo 5% žena reproduktivne dobi koristi ove usluge.⁶²

3. Seksualno obrazovanje. U Srbiji seksualno obrazovanje nije obavezan deo nastavnih programa osnovne i srednje škole. Jedino se na časovima biologije u sedmom razredu predaju sadržaji u vezi sa seksualnim obrazovanjem, usredsređeni prvenstveno na reproduktivne organe i higijenu. Nastavni programi za izborni predmet Građansko obrazovanje koncentrisani su na dečja prava i uopšte ne sadrže teme u vezi sa seksualnim obrazovanjem.⁶³ Program zdravstvene zaštite predviđen je nastavnim programima od 1. do 4. razreda osnovne škole, a učiteljima je ostavljeno na volju da o tome govore na drugim časovima ili tokom dodatnih školskih aktivnosti. Nastavnici na svoju inicijativu ili u okviru časova veronauke drže *ad hoc* predavanja o odgovornom seksualnom ponašanju i planiranju porodice. Ne postoji mehanizam monitoringa sadržaja koje predaju.

4. Mlade žene i devojke. Po podacima iz istraživanja Ministarstva zdravlja i Instituta za javno zdravlje „Zdravlje građana Srbije“ iz 2006, 70% mladih u Srbiji starosne dobi 15–29 godina seksualno je aktivno. *Od ukupnog broja devojaka u Srbiji starosne dobi 15–29 godina koje su u poslednjih 12 meseci bile seksualno aktivne, manje od polovine njih (42,3%) koristilo je savremene metode kontracepcije.* Četvrtina (24,3%) mladih ili njihovih partnera dobi 15–29 godina izjavila je da uvek koristi kondom prilikom seksualnog odnosa. Po podacima zdravstvene statistike (kojom su obuhvaćene samo zdravstvene ustanove takozvanog javnog sektora), stopa namernog prekida trudnoće na 1.000 žena starosti 15–29 godina u 2007. iznosila je 11,3. Stopa fertiliteta (na 1.000 žena) u starosnoj grupi 15–29 godina u Republici Srbiji 2007. iznosila je 62,4.⁶⁴

5. Zdravstvena zaštita žena tokom trudnoće i porođaja. Rezultati istraživanja koje je sproveo Ministarstvo zdravlja 2009. o zadovoljstvu pacijenata ili korisnika zdravstvenih usluga tim uslugama ukazuju na visok nivo zadovoljstva svim aspektima pružene zdravstvene zaštite. Prosečno zadovoljstvo uslugama primarne zdravstvene zaštite iznosilo je 4,0, bez mnogo varijacija bilo između različitih usluga (opšte medicine, pedijatrije, ginekologije, stomatologije), bilo po regionima. Ukupno zadovoljstvo žena koje su nedavno postale majke boravkom u porodilištima prosečno je ocenjeno sa 3,8, što je ispod prosečnog rejtinga zadovoljstva bolničkim uslugama (4,3).⁶⁵ Žene nemaju mogućnost izbora porođaja kod kuće uz lekarsku asistenciju i praćenje.

60 Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji, str. 171, <http://www.inkluzija.gov.rs/wp-content/uploads/2010/03/First-National-Report-on-Social-Inclusion-and-Poverty-Reduction.pdf>

61 *Ibid.*, str. 174.

62 <http://www.batut.org.rs/web%20dokumenta/Health%20of%20Population%20of%20Serbia%20Analytical%20Study%201997-2007.pdf>, p. 136.

63 Nastavni programi za Građansko obrazovanje od 5. do 8. razreda osnovne i 1–4. razreda srednje škole dostupni su na: <http://www.gradjanske.org/page/civicEducationProgram/sr/civicEducationSubject/manuals.html>

64 http://www.batut.org.rs/download/publikacije/zdravlje_mladih.pdf, p. 44.

65 Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji, str. 170.

6. Dodatne usluge tokom porođaja. Većini populacije nisu dostupne nove mogućnosti prisustva oca ili druge osobe od poverenja porođaju. Bolnice ili naplaćuju taksu od 30 do 170 evra⁶⁶ za ovu uslugu ili je prosto ne omogućavaju iz tehničkih razloga. Što se tiče bezbolnog porođaja, nemaju sve žene u Srbiji pravo na besplatnu epiduralnu anesteziju prilikom porođaja. Ministarstvo zdravlja prepustilo je bolnicama odluku da li će uslugu epiduralne anestezije naplaćivati ili ne. U bolnicama koje je naplaćuju ona košta između 100 i 200 evra.⁶⁷

7. Koncept *baby-friendly* porodilišta u Srbiji nije ispunio svoju osnovnu svrhu. Izgleda da je doneo prosto manje posla osoblju, a više posla porodiljama. U realnosti osoblje porodilišta nije na raspolaganju majkama i njihovim potrebama 24 sata dnevno. Samo je jedno nedavno renovirano porodilište u Beogradu 2010. proširilo uslugu na „*mother-friendly* program“⁶⁸ – takozvani „*baby friendly plus*“, u kojem se posebna pažnja posvećuje majkama posle porođaja.

8. Stopa fertiliteta pala je sa 1,6, koliko je iznosila 2001. godine, na 1,4 u 2010.⁶⁹ U 2009. i 2010. najveći broj porođaja bio je među ženama starosne dobi 20–29 godina, potom među ženama starosne dobi 30–39 godina, pa tek onda među ženama starosne dobi 15–19 (otprilike 5% porođaja). Manje od 0,1% devojaka mlađih od 15 godina se porodilo. Najveći broj porođaja u 2009. i 2010. bili su prvi porođaji (otprilike 51%), porođaji drugi po redu činili su otprilike 35% ukupnog broja porođaja, treći oko 10%, dok je četvrtih i rođenja višeg reda bilo 4,3%.⁷⁰ Broj porodilja starosne dobi 15–19 godina opao je tokom poslednjih deset godina za više od trećinu.⁷¹ Po rezultatima popisa 2011. prosečan broj dece⁷² u Srbiji iznosi 1,9, svaka četvrta žena (25,70%) starija od 14 godina nije se porođala, udeo žena starijih od 15 godina koje su rodile jedno dete nije se menjao u prethodna dva popisa, dok je u 2011. nešto veći udeo žena koje su rodile dvoje dece. Udeo žena koje su rodile troje ili više dece pokazuje trend opadanja.

9. Perinatalni mortalitet smanjio se sa 9,3 perinatalne smrti na 1.000 porođaja u 2007. na 8,9 u 1.000 porođaja u 2009. (u EU 2008. stopa perinatalnog mortaliteta iznosila je 5,8).⁷³ Stopa smrtnosti odojčadi u romskim naseljima je znatno viša: 2005. bila je trostruko veća od stope smrtnosti odojčadi u ukupnoj populaciji – 25 na 1.000 živorođene dece.⁷⁴ Nijedan lekar nikada nije optužen za medicinsku grešku u slučaju smrti deteta ili majke pri porođaju.

10. Dostupnost sredstava za planiranje porodice ženama. Podaci istraživanja Instituta za javno zdravlje Srbije⁷⁵ pokazuju da je samo 51,6% građana Srbije koristilo kondom pri poslednjem seksualnom odnosu sa neredovnim partnerom i da 37,3% žena od ukupnog broja žena reproduktivne dobi koje imaju stalnog partnera koriste regularne metode kontrole rađanja (kontraceptivnu pilulu, spiralu, lokalna hemijska sredstva, kondom, dijafragmu), dok ih 36,9% koristi nepouzdanu metodu kontracepcije (neplodni dani, prekinuti snošaj). Na odobroj listi lekova koji se mogu kupiti u Srbiji nalazi se osam vrsta kontraceptivnih pilula (7 uvoznih i 1 domaće), „pilula za jutro posle“, vaginalni prsten, dijafragma, ženski kondomi, spermicidi itd., ali država Srbija subvencionise samo pet vrsta kontraceptivnih pilula⁷⁶ ukoliko žena ima recept izdat od strane ginekologa zaposlenog u državnom zdravstvenom centru. *Ne postoji mogućnost za žene sa niskim primanjima ili nezaposlene da ostvare pravo na najviši*

66 Cene dodatnih usluga dostupne su samo na srpskom jeziku na veb-sajtu jednog beogradskog porodilišta http://www.gakfront.org/dokumenti/GAK_Narodni_Front_Cenovnik.pdf

67 <http://webmedicina.org/vesti/ostale-vesti/1958-cena-bezbolnog-porodjaja>

68 <http://www.yumama.com/trudnoca/porodjaj/1645-Poseta-porodilitu-Dragia-Miovi.html>

69 Žene i muškarci u Republici Srbiji, <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/52/50/ZeneIMuskarci.pdf>, p. 91.

70 <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/pub2010.pdf>, p. 448; i: <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/pub2009.pdf>, p. 278.

71 Žene i muškarci u Republici Srbiji, <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/52/50/ZeneIMuskarci.pdf>, p. 91.

72 Knjiga 6: *Fertilitet ženske populacije*, <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=1655>

73 Prvi nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji, str. 170.

74 *Ibid*, p. 170.

75 <http://www.batut.org.rs/uploads/pub2008.pdf>, p. 364.

76 Zvanični odgovor državne farmaceutske kompanije „Apoteka Beograd“ na zahtev za pristup informacijama od javnog značaja.

dostignuti standard zdravlja u oblasti reproduktivnih prava, da imaju pristupačna medicinska sredstva koja bi odgovarala njihovim ličnim zdravstvenim karakteristikama, s obzirom na to da je cena uvoznih pilula desetostruko viša nego domaćih.

11. Oplodnja *in vitro*. Oplodnja *in vitro* je u Srbiji tek nedavno pravno regulisana, iako javne i privatne klinike imaju više od 15 godina iskustva u ovoj oblasti. Zakon o lečenju neplodnosti postupcima biomedicinski potpomognutog oplođenja⁷⁷ donet je u avgustu 2009. a počeo je da se primenjuje 1. januara 2010. Ukupan broj IVF (*in vitro* fertilizacija) izvedenih u državnim klinikama 2010. bio je 774, a 2011. iznosio je bio 371. Ukupan broj IVF u privatnim klinikama 2010. bio je 2.465, a 2011. iznosio je 2.950.⁷⁸

Iako član 8 ovog zakona propisuje jednake uslove za sve muškarce i žene, očigledno je da je besplatna usluga IVF pre svega dostupna građanima 4 najveća grada u Srbiji, pošto visoki putni i troškovi smeštaja i dalje predstavljaju znatnu prepreku siromašnim, marginalizovanim seoskim ženama, a Republički zavod za zdravstveno osiguranje te troškove ne pokriva.

Postoji direktna zakonska diskriminacija svih žena koje žive same na osnovu njihovog bračnog statusa, što se vidi u članu 26 ovog Zakona, koji rezerviše pravo na IVF samo za parove, bračne ili one u dugotrajnoj vanbračnoj vezi. Jedini izuzetak dopušten stavom 3 istog člana da žena koja živi sama ostvari pravo na IVF je u slučaju ako za to postoje posebno važni razlozi i ako to odobre ministar zdravlja i ministar rada i socijalne politike.⁷⁹ Ministarstvo zdravlja nije moglo da dostavi podatke o broju žena koje žive same, a kojima je odobreno pravo na IVF.⁸⁰

12. Abortus.⁸¹ Uprkos prethodnim Zaključnim komentarim CEDAW Komiteta⁸² i nedostatku besplatnih ili subvencionisanih kontraceptivnih pilula/sredstava, abortus se i dalje koristi kao metod planiranja porodice. Po podacima Zdravstveno-statističkog godišnjaka Instituta za javno zdravlje Srbije, u periodu od 2007. do 2010. godine⁸³ registrovano je otprilike 18.000⁸⁴ medicinski indikovanih abortusa, od čega je 95% izvedeno do desete nedelje starosti ploda. Najveći udeo žena koje su imale medicinski indikovani abortus čine žene starosne dobi 25–34 godine (otprilike 48%). Broj žena mlađih od 20 godina koje su imale abortus čini oko 4% ukupnog broja medicinski indikovanih abortusa. Najveći broj abortusa (oko 41%) registrovan je kod žena koje već imaju dvoje dece, dok je udeo žena bez dece koje su imale abortus oko 24%.

Abortus se smatra dodatnom medicinskom uslugom, za koju ženi nije potreban zvaničan uput ginekologa zaposlenog u državnom zdravstvenom sektoru. Žene mogu da biraju da li će izvršiti abortus u državnom ili privatnom sektoru, što često zavisi od finansijskih mogućnosti.⁸⁵ Lekar može odbiti da izvrši abortus samo u slučaju da bi procedura prekida trudnoće ugrozila život žene. Žene koje najviše pogađa trenutna politika u vezi s abortusom jesu siromašne i nezaposlene žene, iz marginalizovanih i posebno osetljivih društvenih grupa koje, u odsustvu besplatnih ili u većoj meri subvencionisanih kontraceptivnih pilula/sredstava i nepromenjene prakse izdavanja recepata, nisu u mogućnosti da plate tu intervenciju.

77 Zakon o lečenju neplodnosti postupcima biomedicinski potpomognutog oplođenja (*Službeni glasnik RS*, br. 79/09).

78 Zvanični odgovor Ministarstva zdravlja na zahtev za pristup informacijama od javnog značaja.

79 U odgovoru Ministarstva zdravlja na zahtev za pristup informacijama od javnog značaja nisu postojali zvanični statistički podaci o broju žena koje žive same koje su tražile i dobile pravo na *in vitro* oplodnju pre usvajanja Zakona o lečenju neplodnosti postupcima biomedicinski potpomognutog oplođenja.

80 Zvanični odgovor Ministarstva zdravlja na zahtev za pristup informacijama od javnog značaja.

81 Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenim ustanovama (*Službeni glasnik RS*, br. 16/95 i 101/05).

82 Zaključni komentari CEDAW Komiteta za Srbiju, par. 33

83 <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/pub2010.pdf>, str. 448; <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/pub2009.pdf>, str. 278; <http://www.batut.org.rs/uploads/pub2008.pdf>, str. 275; <http://www.batut.org.rs/uploads/pub2007.pdf>, str. 275.

84 Procena 2% od 23% žena u svom fertilnom dobu

85 Cene abortusa u javnim/državnim ustanovama kreću se od 50 do 150 EUR, a u privatnim klinikama 250 do 400 EUR; cene abortusa dostupne su samo na srpskom jeziku na veb-sajtu jednog beogradskog porodilišta: http://www.gakfront.org/dokumenti/GAK_Narodni_Front_Cenovnik.pdf

13. Žene sa HIV-om/AIDS-om. U Republici Srbiji je počev od 1985, kada su registrovani prvi slučajevi, pa do 2012.⁸⁶ registrovano 2.850 osoba sa HIV infekcijom (2.210 muškaraca i 640 žena). Od tog ukupnog broja 1.645 obolelo ih je od *Morbus HIV*-a (AIDS-a), od čega 407 žena (24,7%), dok je 1.135 osoba umrlo, od čega 266 žena (23,4%). Početkom 2013. godine registrovano je 374 žene žive sa HIV-om. U 2011. registrovana su 52 novodijagnostikovana slučaja AIDS-a (što je incidenca od 0,71 na 100.000 stanovnika), dok je 31 osoba umrla (što je stopa mortaliteta od 0,43 na 100.000 stanovnika). Što se tiče načina prenošenja infekcije, najveći broj slučajeva *Morbus HIV*-a registrovan je među intravenskim narkomanima,⁸⁷ dok je prenošenje sa majke na dete na trećem mestu po učestalosti, što znači da se dešava izuzetko retko (31 slučaj, ili 1,7% od ukupnog broja registrovanih HIV infekcija).⁸⁸

Broj novodijagnostikovanih slučajeva je u porastu. Tokom 2012. otkriveno je 125 novih slučajeva HIV infekcije (od čega 10 žena), dok je osoba kojima je dijagnostikovana *Morbus HIV* bilo 50 (6 žena), a 17 osoba je umrlo od ove bolesti (2 žene). Preko 85% svih novootkrivenih HIV-inficiranih tokom 2012. dobilo je HIV nezaštićenim seksualnim odnosom (83 MSM i 25 heteroseksualnih osoba, od čega 8 žena). Gotovo 85% ih je starosne dobi 20–49 (102 osobe, od čega 10 žena), što je konstantan trend u poslednjih deset godina.⁸⁹

U ukupnom broju registrovanih osoba sa HIV-om udeo slučajeva u kojima je do infekcije došlo prenošenjem sa majke na dete neznatan je. Trudnice sa HIV-om imaju mogućnost da se uključe u sveobuhvatan program prevencije prenošenja HIV-a i da dobiju zdravo dete. Podaci Nacionalne kancelarije za HIV/AIDS pokazuju da je u periodu 2002–2012. rođeno 12 HIV pozitivne dece, čije majke nisu znale da su HIV pozitivne. To predstavlja znatno smanjenje broja zaražene dece u odnosu na podatke iz perioda 1992–2001, kada je vertikalnom transmisijom bilo zaraženo 22 dece.⁹⁰ Primećuje se porast broja inficiranih žena. U prvim godinama epidemije odnos između muškaraca i žena obolelih od AIDS-a bio je 5,7 : 1 (1991), dok se poslednjih godina taj odnos ustalio na 2,5 : 1. Najveći broj registrovanih HIV pozitivnih osoba, oko 70%, spada u starosnu grupu od 20 do 39 godina.⁹¹

Zdravstvena zaštita osoba sa HIV-om/AIDS-om sprovodi se kroz centralizovan sistem fokusiran na kliničku praksu i bolničku zdravstvenu zaštitu, uz primenu skupe i nejednako dostupne antiretroviralne terapije.⁹² Po važećoj zakonskoj regulativi i uz trenutne resurse zdravstvenog sistema, osobe sa HIV-om/AIDS-om mogu dobiti zdravstvene usluge jednako kao i svi drugi. Međutim, one se uzdržavaju od traženja zdravstvenih usluga zbog potencijalno diskriminatornog stava zdravstvenog osoblja. Iako je Republički fond za zdravstveno osiguranje još 2003. uvrstio lekove za lečenje AIDS-a na listu lekova koje fond subvencionise, finansijska sredstva za nabavku komponenti neophodnih za efikasnu implementaciju protokola HAART još su nedovoljna.⁹³ Takođe, u Srbiji su cene lekova za HAART među najvišima u regionu.⁹⁴

Većina kliničkih istraživanja efikasnosti i neželjenih dejstava HAART-a rađena su prevashodno na muškoj populaciji zaraženoj HIV-om. Broj žena obuhvaćenih ovim istraživanjima tek se nedavno povećao, kako bi se procenilo dejstvo i toksičnost antiretroviralnih lekova na žene.⁹⁵

86 Informacije za 2012. dobijene od dr Danijele Simić, nacionalne koordinatorke za praćenje HIV-a/AIDS-a/seksualno prenosivih bolesti i koordinatorke Nacionalne kancelarije za HIV/AIDS; procenti su slični podacima objavljenim za 2011. godinu na: <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/pub2011.pdf>

87 <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/pub2011.pdf>, p. 402.

88 Podaci iz Nacionalne strategije za borbu protiv HIV-a/AIDS-a, str. 39; <http://www.minzdravlja.info/downloads/Zakoni/Strategije/HIVAIDS%20Strategija%202005.pdf>

89 Informacije za 2012. dobijene od dr Danijele Simić, nacionalne koordinatorke za praćenje HIV-a/AIDS-a/seksualno prenosivih bolesti i koordinatorke Nacionalne kancelarije za HIV/AIDS.

90 *Ibid.*

91 *Ibid.*, str. 15.

92 *Ibid.*, str. 19.

93 *Ibid.*, str. 49, kao i istraživanje „Terapija za HIV: dostupnost, snabdevenost i nesigurnost“, dostupno samo na srpskom jeziku na: http://www.ian.org.rs/sida/publikacije/UNDP%20PLHIV%20Report_Serbian%20FINAL%20Apr%202007.pdf

94 *Ibid.*, str. 49.

95 Istraživanje grupe autora predstavljeno na 11. međunarodnom kongresu o lečenju HIV-a u Glazgovu 2011; dostupno samo na srpskom na: <http://hiv-bilten.info/zene-u-srbiji-kao-kasni-prezenter-razlog-za-brigu/>

U periodu januar–februar 2010. organizacija civilnog društva Međunarodna mreža pomoći (IAN) sprovela je istraživanje o percepciji znanja, stavova i ponašanja zdravstvenih radnika u Srbiji u vezi s HIV-om. Istraživanje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku od 1.500 zdravstvenih radnika.⁹⁶ Najizraženiji negativni stavovi utvrđeni su među medicinskim sestrama i babcama na tercijarnom nivou zdravstvene zaštite.⁹⁷

U okviru projekta Sveobuhvatan program podrške za osobe pogođene HIV-om (2007–2009) koji je podržao CAFOD, IAN je podržao razvoj osam u Srbiji aktivnih udruženja osoba koje žive sa HIV-om (AID+, ŽENA+, a zatim i Q-club, ALEXO, Stav plus, UPSZ, Sunce i SPAIDS). Podrška se sastojala u održavanju brojnih programa treninga osmišljenih u skladu sa potrebama svakog udruženja, kao i od individualnih konsultacija.⁹⁸

Poslednje istraživanje u vezi s HIV-om sprovedeno je 2012. i ono istovremeno predstavlja prvo istraživanje HIV-stigma-indeksa u Srbiji i treće po redu istraživanje u Srbiji kvaliteta života ljudi koji žive sa HIV-om. Istraživanjem je obuhvaćena 281 osoba koja živi sa HIV-om.⁹⁹ Što se tiče žena inficiranih HIV-om, one daju lošiju procenu svog kvaliteta života nego muškarci. Manje su seksualno aktivne, gaje više negativnih osećanja prema sebi samima, samopouzdanje im je niže, veruju da treba da budu kažnjene i izoluju se od porodice i prijatelja, izbegavaju društvena okupljanja, napuštaju školovanje i sklonije su uzdržavanju od traženja zdravstvenih usluga kada su im potrebne.

HIV pozitivne žene posebno se uzdržavaju od rađanja dece, zbog straha od vertikalne transmisije bolesti, ali i zbog nedostatka finansijskih sredstava. HIV-stigma-indeks pokazuje da 42% osoba koje žive sa HIV-om nikada nije savetovano u vezi sa mogućnostima po pitanju reprodukcije, a da je oko 8% od zdravstvenih radnika dobilo savet da ne planiraju decu.¹⁰⁰ Oko 34% žena reklo je da tokom trudnoće nisu dobijale ARV terapiju, pošto nisu ni znale da postoji ili im nije bila dostupna (od 2003. samo jedno porodilište u Beogradu ima odobrenje od Ministarstva zdravlja za primenu ove terapije).¹⁰¹ Finansijska podrška Globalnog fonda za borbu protiv AIDS-a, tuberkuloze i malarije usmerena je, što se tiče borbe protiv HIV/AIDS-a u Srbiji, prvenstveno na dva velika projekta Ministarstva zdravlja i jedan manji projekat organizacije civilnog društva.¹⁰²

14. Žene žrtve porodičnog i seksualnog nasilja. Pošto ne postoji poseban protokol za žrtve silovanja, žene žrtve silovanja u braku i silovanja *nisu priznate kao osetljive grupe koje bi morale da imaju pravo na besplatan abortus, niti su im dostupni besplatna „pilula za jutro posle“ za sprečavanje neželjene trudnoće ili testiranje na HIV/AIDS.* Ne postoje krizni centri za silovanje niti slične ustanove. U slučaju kada nije dat nalog suda za forenzičkim pregledom žrtve, žrtve moraju same da plate pregled (50 do 70 EUR na Institutu za sudsku medicinu u Beogradu). Ne postoji besplatna specijalizovana psihološka pomoć za prevazilaženje traume silovanja, niti država finansijski pomaže organizacije civilnog društva koje pružaju tu vrstu pomoći.

15. Žene žrtve trgovine ljudima. Prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, besplatna hitna zdravstvena zaštita eksplicitno se odobrava samo žrtvama trgovine koje su strani državljani. Domaće žrtve trgovine ljudima imaju pristup zdravstvenoj zaštiti po osnovu akta koji je 28.

96 Istraživanje je dostupno samo na srpskom, uz rezime na engleskom jeziku (str. 9 i 10), na: <http://www.ian.org.rs/sida/publikacije/izvestaj%20sept%202010.pdf>

97 *Ibid*, str. 10

98 Podaci dostupni na <http://www.ian.org.rs/aids/projects.htm>

99 Istraživanje je sproveo Institut za psihologiju, a finansiralo ga je Ministarstvo zdravlja. Trebalo bi da bude objavljeno tokom 2013. Preliminarni podaci izneti su na konferenciji Ministarstva zdravlja održanoj 18. marta 2013. Informacije su dostupne samo na srpskom na: <http://www.batut.org.rs/index.php?content=467>

100 Podaci dobijeni od autora istraživanja koje je finansirao Globalni fond za borbu protiv AIDS-a, tuberkuloze i malarije. Deo podataka dostupan je na srpskom jeziku na: <http://www.hivpodrska.org.rs/menu/index/46>

101 Informacije su dostupne samo na srpskom na veb-sajtu bBeogradskog porodilišta „Narodni front“ – <http://www.gakfront.org/pacijenti/prevencija-vertikalne-hiv-transmisije.php>

102 Dostupno na veb-sajtu Globalnog fonda za borbu protiv AIDS-a, tuberkuloze i malarije, ažurirano juna 2012. godine, www.theglobalfund.org/documents/adp/SRB_CCM-H_ADP_en/

jula 2006.¹⁰³ potpisao tadašnji pomoćnik ministra zdravlja. Ovim aktom se žrtvama trgovine ljudima garantuje pravo na primarnu zdravstvenu zaštitu. Pristup sekundarnoj zdravstvenoj zaštiti dostupan im je na uput lekara iz primarne zdravstvene zaštite, uz uslov da imaju potvrdu o tome da su žrtve trgovine ljudima, koju izdaje Agencija za koordinaciju zaštite žrtava trgovinom ljudima.

U praksi je žrtvama vrlo teško osigurati pristup uslugama javne zdravstvene zaštite. Mnoge ustanove nisu obaveštene o gore pomenutom aktu i odbijaju postupaju u skladu sa istim. Osim toga, osoblje zaposleno u javnim zdravstvenim institucijama nije dovoljno senzibilisano za rad sa žrtvama trgovine ljudima bez da ih ponovo izlože sekundarnoj viktimizaciji. Vrlo često je nemoguće brzo izdejtstvovati usluge javnog zdravstvenog sistema: obično se na pregled čeka nekoliko dana ili nekoliko meseci, što je kod akutnih stanja neprihvatljivo. Zato je ASTRA sklonija korišćenju usluga privatnih bolnica za naše klijente i plaća ih zahvaljujući stranim donacijama.

PREPORUKE

---

1. Izjednačiti ginekološke zdravstvene usluge u javnom i privatnom sektoru u svim sferama reproduktivnih prava.
2. U većem procentu subvencionisati raznovrsne kontraceptivne pilule i omogućiti njihovu kupovinu po subvencionisanim cenama, bez recepta.
3. Doneti odluku da posebno ugrožene¹⁰⁴ grupe žena i devojaka dobijaju besplatne kontraceptivne pilule u skladu sa njihovim zdravstvenim stanjem.
4. Doneti odluku da posebno ugrožene grupe žena i devojaka, žrtve porodičnog i seksualnog nasilja, imaju pravo na besplatan indikovani abortus u svim slučajevima.
5. Usvojiti poseban zdravstveni protokol za žrtve silovanja, osnovati krizne centre za silovanje koji bi obezbeđivali besplatne forenzičke preglede, besplatnu „pilulu za jutro posle“ i testiranje na HIV/SPB, i finansijski podržati specijalizovane servise koji obezbeđuju besplatnu psihološku pomoć za žrtve silovanja i drugih oblika seksualnog nasilja;
6. Promeniti proceduru hitnog pregleda žrtava trgovine ljudima i edukovati zdravstvene radnike u cilju sprečavanja sekundarne viktimizacije.
7. Usvojiti amandmane na Zakon o lečenju neplodnosti postupcima biomedicinski potpomognutog oplođenja kojima bi se uklonili diskriminatorni članovi u pogledu zahtevanih odobrenja Ministara.
8. Modernizovati pristup savetovališta za planiranje porodice, posebno HIV pozitivnim ženama, i prestano raditi na informisanju žena i devojaka o uslugama savetovališta;
9. Obezbediti ARV terapiju u ostalim porodilištima u zemlji i napraviti posebna savetovališta za planiranje porodice za osobe koje žive sa HIV-om.

---

103 Zavedeno u Ministarstvu zdravlja pod brojem 531-01-239/2006-02.

104 Posebno ugroženima se smatraju: nezaposlene, siromašne, žene koje primaju socijalnu pomoć, Romkinje, žene sa invaliditetom itd.

Član 15 – Jednakost pred zakonom

1. Pravni status imigrantkinja. Po podacima popisa stanovništva Republike Srbije iz 2002,¹⁰⁵ oko 1% stanovnika (75.783 osobe) izjašnjavalo se kao stranci, a 1,4% (103.551 osoba) tvrdilo je da nemaju državljanstvo. Po osnovu radne dozvole u Srbiji je 2.396 stranaca živelo duže od godinu dana, od čega 1.127 (47%) strankinja. Oko 3.000 stranaca u Srbiji je živelo kraće od godinu dana ili boravilo po nekom drugom osnovu, od toga 50% žena.¹⁰⁶ Tokom 2012. godine 10.369 stranaca¹⁰⁷ i 9.313 strankinja dobilo je dozvolu za privremeni boravak u Srbiji po sledećim osnovima: a) spajanja porodice – 3.449 muškaraca i 6.644 žene; b) rada – 6.106 muškaraca i 2.175 žena; c) školovanja – 587 muškaraca i 263 žene; d) vlasništva nepokretnosti – 186 muškaraca i 191 žena; e) posete – 29 muškaraca i 29 žena; f) iz drugih razloga – 12 muškaraca i 11 žena.

Trajnu dozvolu boravka na teritoriji Srbije dobila su 1.702 muškarca i 5.863 žene. U periodu od januara 2010. do jula 2012. godine 800 stranih državljanina sa statusom trajnih rezidenata dobilo je srpsko državljanstvo – 257 muškaraca i 543 žene. Ovi podaci jasno pokazuju da odredbe Zakona o strancima nisu u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije kada je reč o imigrantkinjama, kojih ima dvostruko više nego muškaraca u slučaju spajanja porodica, privremenog boravka i državljanstva. Strankinje u Srbiji, uz plaćanje vrlo visoke takse,¹⁰⁸ mogu da dobiju privremenu dozvolu boravka na osnovu braka/vanbrance veze sa srpskim državljanima. One ne mogu dobiti dozvolu boravka ili državljanstvo nakon razvoda, na osnovu činjenice da su rodile decu koja su državljani Srbije. Mnoge strankinje odbijaju da uzmu srpsko državljanstvo, pošto je dobijanje istog uslovljeno odricanjem od ranijeg državljanstva, čime gube imovinska ili druga prava u zemlji iz koje potiču.

Od januara 2009. godine, 21 strankinja se obratila Autonomnom ženskom centru zbog problema porodičnog nasilja ili otmice/zloupotrebe dece nakon prijavljivanja porodičnog nasilja. Odredbe Zakona o strancima onemogućavaju ženama stranog državljanstva da potraže pomoć i razvedu se od nasilnog partnera pre isteka roka od 3 godine za podnošenje zahteva za državljanstvo, pa čak i duže, zbog toga što procedura za dobijanje državljanstva traje duže od godinu dana.

2. Pravni status žena žrtava trgovine ljudima. Republika Srbija svrstala se u zemlje koje su usvojile zakonodavne mere u vezi sa statusom žena žrtava trgovine ljudima. Po članu 28, stav 4, Zakona o strancima i obavezama koje proizilaze iz ratifikovanih međunarodnih konvencija, između ostalih Konvencije UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i *Preporučeni principa i smernica za pitanja ljudskih prava i trgovine ljudima* OHCHR-a, žrtvama trgovine ljudima privremeni boravak se odobrava po humanitarnoj osnovi.

Zakon o strancima, koji je stupio na snagu aprila 2009, prvi put reguliše pitanje privremenog boravka stranaca žrtava trgovine ljudima identifikovanih na teritoriji Republike Srbije. Zakon propisuje da će privremena dozvola boravka biti izdata žrtvi ovog krivičnog dela samo ukoliko je to u interesu vođenja krivičnog postupka za delo trgovine ljudima, osim u slučajevima da je to u suprotnosti sa interesima zaštite javne politike i bezbednosti Republike Srbije i njenih građana, ili kada postoji osnovana sumnja da se boravak u Srbiji neće koristiti u navedene svrhe (član 28, stav 5). *U skladu sa tim, žrtvama trgovine ljudima biće odobren privremeni boravak samo ako sarađuju sa pravosudnim sistemom, a ne zbog njihovih potreba ili situacije u kojoj se nalaze. S obzirom na to da 80–90% žrtava trgovine ljudima čine žene, ova zakonska odredba osetno više pogađa žene žrtve trgovine.*

¹⁰⁵ Podaci sa popisa 2011. još se obrađuju.

¹⁰⁶ Podaci dobijeni od Republičkog zavoda za statistiku.

¹⁰⁷ Podaci dobijeni od Ministarstva unutrašnjih poslova 24.9.2012. prema Zakonu o slobodnom pristupu informacijama.

¹⁰⁸ Po Zakonu o republičkim administrativnim taksama, stranci bi trebalo da za tromesečnu dozvolu privremenog boravka plate otprilike 90 evra, za dozvolu boravka od 3 meseca do godinu dana taksu od 135 evra, a za duže od godinu dana 210 evra, dok taksa za državljanstvo iznosi oko 150 evra.

Žrtvama trgovine ljudima koje nemaju dovoljno sredstava za izdržavanje biće tokom privremenog boravka u Republici Srbiji obezbeđeni odgovarajući smeštaj, hrana i osnovni uslovi za život (član 28, stav 6). Zakon propisuje da privremeni boravak traje dok to zahteva interes učešća žrtava u krivičnim postupcima. Odobrenje za privremeni boravak unosi se u pasoš, a ukoliko osoba ne poseduje pasoš, što je obično slučaj, dozvola privremenog boravka izdaje se i obnavlja rešenjem odeljenja policije nadležnog na teritoriji boravka žrtve trgovine (član 29, stavovi 3, 4 i 5). Trebalo bi pomenuti da je procedura odobravanja privremenog boravka strancima žrtvama trgovine ljudima detaljno regulisana aktima Ministarstva unutrašnjih poslova – Instrukcija za primenu Zakona o strancima,¹⁰⁹ koji je iz Instrukcije preuzeo članove o uslovima za odobrenje privremenog boravka strancima žrtvama trgovine ljudima, kao i delove Instrukcije o proceduri izdavanja dozvole privremenog boravka. Instrukcija za primenu Zakona o strancima do detalja propisuje proceduru, potrebne dokumente i uslove koje je potrebno ispuniti za izdavanje privremene dozvole boravka.

Dakle, žrtva trgovine ljudima po humanitarnom osnovu može dobiti privremenu dozvolu boravka u trajanju od tri meseca, u cilju pružanja zaštite i pomoći u oporavku i vraćanja u zemlju porekla ili zemlju ranijeg boravka. Tokom tog perioda žrtva može da se oporavlja i razmisli o tome želi li da se vrati kući ili da svedoči protiv trgovaca ljudima. U slučaju da, nakon perioda oporavka, žrtva trgovine ljudima odluči da saraduje sa sudskim sistemom u otkrivanju krivičnog dela i njegovih učinilaca, biće joj odobren dalji privremeni boravak u trajanju od šest meseci.

To se može tumačiti kao uslovljavanje žrtve da učestvuje u krivičnom postupku. Ako aktivno učestvuje u sudskom postupku (krivičnom i parničnom) kao svedok ili kao žrtva, može dobiti dozvolu privremenog boravka u trajanju od godinu dana. Procedura dobijanja privremenog boravka relativno je jednostavna i zahteva samo dokumente koje imaju žrtva i državne ustanove, tačnije, koje ima Agencija za koordinaciju zaštite žrtava trgovinom ljudima, pošto ova Agencija podnosi zahtev za privremeni boravak u ime žrtve.¹¹⁰ Zahtev bi trebalo podneti u roku od sedam dana od smeštanja žrtve trgovine stranog državljanstva u sklonište za žrtve trgovine ljudima ili neki drugi vid smeštaja ili u roku od tri dana pre isteka prethodno dobijene dozvole privremenog boravka. Kao adresa smeštaja žrtava smeštenih u beogradsko prihvatilište vodi se sedište Agencije za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, kako bi se sačuvala tajnost adrese prihvatilišta.

Instrukcija se odnosi na sve žrtve trgovine ljudima, bez obzira na pol. Dozvola privremenog boravka ne može se automatski poništiti po završetku sudskog postupka i omogućava žrtvi trgovine ljudima slobodu kretanja i pravo na rad u Srbiji. Privremena dozvola može se produžiti na osnovu izveštaja Agencije za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. Procedura za dobijanje privremene dozvole boravka hitna je i, umesto uobičajenih 30 dana, traje samo tri dana. U tom periodu će policija obaviti razgovor sa žrtvom u kojem će pokušati da izbegne sekundarnu viktimizaciju. Procedura je za žrtve besplatna.

PREPORUKE

---

1. Izmeniti Zakon o strancima u cilju odobravanja privremene ili trajne dozvole boravka za strane državljanke/-ke koji/-e su žrtve porodičnog nasilja ili čija su deca državljanji Srbije.
2. Brisati uslov naveden u Zakonu o strancima po kome će žrtvama trgovine ljudima biti odobren privremeni boravak po humanitarnoj osnovi samo ukoliko učestvuju u sudskim postupcima protiv trgovaca.

---

109 Instrukcija br. 1089/09-11 izdata od strane Ministarstva unutrašnjih poslova 14. jula 2009.

110 Neophodna dokumentacija obuhvata: fotografiju žrtve, pasoš ili drugi dokaz identiteta, izveštaj Agencije za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, izveštaj relevantne institucije kojim se potvrđuje da je žrtva uključena u program (re) integracije, zahtev za izdavanje ulazne/izlazne vize (ako je potrebno), izveštaj relevantne institucije kojim se potvrđuje da žrtva saraduje na otkrivanju krivičnog dela, izveštaj suda ili tužilaštva kojim se potvrđuje aktivno učešće žrtve u sudskim postupcima u ulozi svedoka/žrtve, izveštaj policije da je ugrožena lična bezbednost žrtve.

Član 16 – Brak i porodični odnosi

1. U domenu braka i porodičnih odnosa u Republici Srbiji je postignuta *de jure* jednakost između žena i muškaraca, *ali ne i de facto ravnopravnost*. Tradicionalni, patrijarhalni bračni i porodični modeli života i podele uloga izraženi su i održavaju se kroz ideološke (vaspitanje, obrazovanje, mediji, kultura i religija) i strukturalne uticaje (procedure i stavovi profesionalaca). Ovi uticaji se *pojačavaju* zbog snažne retraditionalizacije društva, uticaja nacionalizma i religije, slabih kapaciteta institucija, nedovoljnog prisustva demokratskih i modernih vrednosnih stavova u obrazovnim sadržajima i medijima, kao i usled ekonomske krize. Istraživanje javnog mnjenja Srbije o rodnoj ravnopravnosti potvrđuje da tradicionalnije stavove imaju *najmlađi* (15–25 godina) i najstariji stanovnici.¹¹¹

2. **Rano stupanje u brak:** Prema Porodičnom zakonu brak ne može sklopiti lice mlađe od 18 godina, *ali sud može iz opravdanih razloga dozvoliti sklapanje braka maloletnom licu koje je navršilo 16 godina života*, a dostiglo je telesnu i duševnu zrelost potrebnu za vršenje prava i dužnosti u braku.¹¹² Procenu zrelosti obično daje nadležni centar za socijalni rad, koji se uglavnom saglašava i nedovoljno koristi zakonske mehanizme da spreči sklapanje braka pre 15. godine. Primećuje se *izvestan porast* ranog stupanja u brak kod mlađe generacije žena: stupanje u brak pre 15. godine češće je u starosnoj grupi 20–24 godine nego u grupi 25–29 i 30–34 godine (0,9% u odnosu na 0,3 i 0,5%). Procenti žena koje su u brak stupile pre 18 godine u istim starosnim grupama iznosi 5%, 4,4% i 4,6%.¹¹³ Prema Porodičnom zakonu brak ne može sklopiti lice *čija volja nije slobodna*.¹¹⁴

Nema podataka koliko se brakova „ugovori“ između porodica dok su deca maloletna, kao i da li se i koliko plaćaju ovi ugovori, ali je ova pojava prisutna kod određenih etničkih grupa. Statistika krivičnih dela iz čl. 188, *Zaključenje ništavnog braka*, čl. 189, *Omogućavanje zaključenja nedozvoljenog braka*, i čl. 190, *Vanbračna zajednica sa maloletnikom*,¹¹⁵ za 2009. i 2010. godinu pokazuje da je u obe godine bila po jedna krivična prijava vezana za članove 188 i 189, i jedna osuda u 2010. za delo iz člana 189. Za delo iz člana 190 u 2009. bilo je 159 krivičnih prijavi, 103 optužbe i 94 osude, a u 2010. godini 133 krivične prijave i 51 osuda.¹¹⁶ Od avgusta 2009. čl. 188 i 189 izbrisani su iz Krivičnog zakonika Republike Srbije i više nisu krivična dela (iako se država na njih poziva – odgovor br. 19 CEDAW/C/SRB/2'3/Add.1).

3. **Broj dece koju rađaju majke stare od 15 do 19 godina** opao je za više od 1/3 za poslednjih deset godina (u ovom periodu opala je i stopa fertiliteta sa 1,6, koliko je iznosila 2001. godine, na 1,4 u 2010, ne kao izraz modernizacije društva i emancipacije žena, već kao posledica višedecenijskih ekonomskih problema).¹¹⁷

4. Nije postignuta ravnopravnost između žena i muškaraca u ispunjavanju porodičnih obaveza. Žene u proseku provode *znatno više vremena u obavljanju neplaćenih kućnih poslova*, gotovo 5 sati dnevno, dok muškarci na kućne poslove troše samo nešto više od 2 sata dnevno (situacija je potpuno obratna u odnosu na vreme provedeno u plaćenom poslu). Raspodela kućnih poslova ukazuje na izrazitu dominaciju patrijarhalnog modela podele rada u domaćinstvu: kuvanjem se u 80,9% slučajeva bave samo žene, pranjem u 80%, peglanjem u 80,5%, čišćenjem u 75,9%, negom male dece u 72,9% i brigom o školskim obavezama dece u 72,2% slučajeva.¹¹⁸

111 Ignjatović, S., i sar. (2011). *Građanke i građani Srbije o rodnoj ravnopravnosti: javno mnjenje Srbije o rodnoj ravnopravnosti*, Institut društvenih nauka, Centar za političkoistraživanja i javno mnjenje, Beograd, str. 38.

112 *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, član 23. *Maloletstvo*.

113 RZS, *Žene i muškarci u Republici Srbiji*, 2011, str. 16.

114 *Službeni glasnik RS*, br. 18/2005, član 24. *Sloboda volje*.

115 *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005.

116 Republički zavod za statistiku, www.stat.gov.rs

117 *Isto*, str. 9.

118 Babović, M. (2007). *Položaj žena na tržištu rada u Srbiji*, UNDP, Beograd, str. 76.

5. U Srbiji su *kućni budžeti centralizovani*, što podrazumeva da zarada ide u jednu, zajedničku kasu (u 78,9% domaćinstava). *Strateško upravljanje novcem je u većem broju domaćinstava u rukama muškaraca* (49,6% u odnosu na 26,9% žena), dok sredstva za svakodnevnu potrošnju nešto češće raspoređuju žene (46,2% žena u odnosu na 35,8% muškaraca). Ovakvo upravljanje budžetom nije u direktnoj vezi sa radnim angažovanjem žene – odnosno, pod uticajem je kulture, običaja i vrednosnih činilaca.¹¹⁹

6. U Srbiji nije postignuta stvarna ravnopravnost između žena i muškaraca kada su u pitanju *obaveze koje roditelji imaju prema deci*. Pravo odsustva sa rada radi nege novorođenčeta na godišnjem nivou koristi prosečno oko 33.000 žena i tek 10–15 muškaraca, očeva novorođene dece.¹²⁰ Redukovanje broja radnih sati, roditeljska odsustva i bolovanja zbog dece u mnogo većem broju uzimaju žene: od svih zaposlenih lica u 2010. godini, u 77% slučajeva žena je izostala sa posla barem mesec dana zbog brige o najmlađem detetu, dok je u 63% slučajeva žena radila skraćeno radno vreme zbog nedostupnosti usluge čuvanje dece.¹²¹

Zbog *nepostojanja institucija za palijativnu negu i zbrinjavanja pacijenata u terminalnoj fazi bolesti*, porodica, a najčešće žene, preuzimaju i ovu obavezu. Od ukupnog broja neaktivnih lica koja u 2010. godini nisu tražila posao zbog brige o deci ili odraslim i starim članovima porodice čak 97% su bile žene, a tek 3% muškarci.¹²² I pored svih podataka koji nedvosmisleno potvrđuju *de facto* nejednakost žena i muškaraca u odnosu na decu, pokrajinski Ombudsman, zamenica za ravnopravnost polova, podnela je predlog za ocenu ustavnosti čl. 14 i 16 *Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom*,¹²³ navodeći da su očevi dovedeni u neravnopravan i diskriminišući položaj time što im je uskraćeno pravo na ostvarivanje novčane nadoknade u skladu sa Zakonom, osim u izuzetnim slučajevima. Autonomni ženski centar je bio mišljenja da je ovde reč o neuvažavanju afirmativne akcije prema ženama-majkama, te je uložio podnesak (čeka se mišljenje Ustavnog suda).

7. Kapaciteti za predškolsko obrazovanje i vaspitanje nedovoljni su, i pored povećanog broja objekata. *Usluge dnevnog boravka* za decu i mlade sa teškoćama u razvoju i za odrasle i stare, iako se razvijaju poslednjih godina, nedovoljno su i neravnomerno prisutne. Ministarstvo zdravlja u saradnji sa UNICEF-om sprovodilo je projekat „Deci je mesto u porodici“, kao prevenciju odvajanja novorođenčeta sa smetnjama u razvoju od porodice. Istovremeno, država nije bila spremna da roditelju (uglavnom majkama) prizna pravo na status „roditelja negovatelja“,¹²⁴ mada je prvi put priznato pravo na penziono osiguranje za roditelje što najmanje 15 godina brinu o deci koja zahtevaju specifičnu negu.¹²⁵ Kako teret brige o deci, starim i nemoćnim članovima domaćinstva nije jednako podeljen između roditelja, odnosno partnera, pritisak na žene je značajno veći, i reflektuje se ne samo na njene mogućnosti zapošljavanja i napredovanje, već i na njene fizičke i emocionalne resurse.

9. Nedovoljna društvena briga o deci ogleda se i u *dečjem dodatku*, kao instrumentu podrške siromašnim porodicama sa decom, a koji se isplaćuje *za prvo četvoro dece*. U 2010. godini ovu pomoć je koristilo 227.160 porodica, odnosno 435.679 dece, a iznos pomoći bio je približno 2.000 din (oko 20 evra) i 2.500 din (oko 25 evra) za uvećan dodatak. Godišnji izdaci za ove namene iz budžeta niski su i iznose svega 0,3% BDP-a.

---

119 Isto, str. 77.

120 Podaci dobijeni u Sektoru za brigu o porodici i socijalnu zaštitu Ministarstva rada i socijalne politike, dana 9. 2. 2012.

121 RZS, *Žene i muškarci u Republici Srbiji*, 2011.

122 RZS, Anкета o radnoj snazi, 2011.

123 Broj predmeta IY₃ – 40/2012

124 **Pravo na status roditelja negovatelja** priznaje se jednom od roditelja deteta, kojem je zbog održavanja kvaliteta života potrebno pružanje specifične nege izvođenjem medicinsko-tehničkih zahvata, a za koje je prema preporuci lekara roditelj osposobljen. Roditelj koji ima status negovatelja uživa pravo na naknadu u iznosu koji se daje hraniteljima, prava iz penzionog osiguranja, zdravstvenog osiguranja i prava za vreme nezaposlenosti, kao zaposlena osoba prema odredbama Zakona o radu. Priznavanjem statusa roditelja negovatelja zakonodavac bi sprečio da deca u situacijama teške bolesti i invaliditeta budu nužno izmeštena iz svojih primarnih porodica.

125 Amandman o „roditelju negovatelju“ predložio je 2011. Autonomni ženski centar, a u Parlamentu ga je zastupao Zaštitnik građana.

10. U Srbiji nema obaveznih nastavnih programa seksualnog obrazovanja za učenike osnovnih i srednjih škola. Jedini sadržaji seksualnog obrazovanja predaju se na par časova biologije, u okviru *ad hoc* predavanja o seksualno odgovornom ponašanju i planiranju porodice koje profesori samoinicijativno organizuju ili na časovima veronauke, bez mehanizma monitoringa ovih sadržaja. Podaci istraživanja Instituta za javno zdravlje Srbije,¹²⁶ kao što je pomenuto, pokazuju da je samo 51,6% građana koristilo kondom tokom poslednjeg seksualnog odnosa sa neredovnim partnerom i da od žena reproduktivne dobi koje imaju stalnog partnera 37,3% koristi regularne metode kontrole rađanja (kontraceptivna pilula, spirala, lokalna hemijska sredstva, kondom, dijafragma), dok ih 36,9% koristi nepouzdanu metodu kontracepcije (neplodni dani, prekinuti snošaj). Srpska pravoslavna crkva otvoreno (i agresivno) propagira zabranu abortusa, a jula 2012. na više zgrada u glavnoj šetačkoj ulici u Beogradu (glavni grad Republike Srbije) na fasadama su ispisani velikim slovima grafiti: *Stop abortusu!*

11. Žene koje žive same (kao i muškarci) mogu da usvoje dete samo izuzetno i pod specifičnim okolnostima. Prema odredbama Porodičnog zakona¹²⁷ dete mogu usvojiti supružnici ili vanbračni partneri zajedno i lice koje je supružnik ili vanbračni partner roditelja deteta. Licu koje živi samo, izuzetno, ako za to postoje naročito opravdani razlozi, dozvolu za usvojenje može dati ministar nadležan za porodičnu zaštitu. Samo jedna do tri žene koje žive same godišnje dobiju dozvolu za usvajanje, što pokazuje vrlo restriktivnu politiku u pogledu prava ovih žena na usvajanje (ukupan broj usvojene dece 2007. godine bio je 138, 2008. godine 149, a 2009. godine 135 dece, a broj dece koju su usvojile žene što žive same istih tih godina bio je 3, 2 i jedno).

12. Samohrani roditelji (žene čine 77% svih lica koja žive van braka sa najmlađim detetom od 17 godina),¹²⁸ često nisu u mogućnosti da ostvare svoje zakonsko pravo na izdržavanje dece (kao ni pravo na sopstveno izdržavanje). Veliki broj očeva koristi različite načine izbegavanja da ispuni ovu obavezu zbog nepostojanja sistema praćenja celokupnog postupka (promena prebivališta/boravišta, neprijavlivanje zaposlenja, prijavljivanje na minimalna primanja, prikrivanje dodatne zarade i slični momenti). Ostvarivanje ovog prava zahteva pokretanje novih pravnih postupaka, koji ženu dodatno iscrpljuju i osiromašuju, a ne garantuju efekte (naplatu). Procenjuje se da ovo pravo u celosti ne ostvaruje čak 85% dece.¹²⁹ Broj krivičnih prijavi za krivično delo nedavanje izdržavanja u stalnom je porastu, od 877 (2002. godina) do 1.442 dela (2010). U 90% slučajeva učinioci krivičnih dela nedavanja izdržavanja su muškarci,¹³⁰ ali je kaznena politika neefikasna (uslovna kazna, uz obavezu da se u roku od 6 meseci nadoknadi dug). Imajući u vidu potpuno neefikasan sistem izvršenja sudskih presuda, ovu je obavezu moguće izbegavati godinama bez ozbiljnih posledica. Većina žena zbog ovih okolnosti odustane od postupaka za ostvarivanje ovog prava.

PREPORUKE

1. Obezbediti sistematski i sistemski pristup u promeni ideoloških uticaja koji dovode do retradicionalizacije i repatrijarhalizacije društva i odnosâ u braku i porodici, posebno u ranom vaspitanju, obrazovanju i medijima. Obezbediti da se u svim javnim službama dosledno sprovode zakonske odredbe o jednakosti muškaraca i žena, da se prepoznaje i isključuje i indirektna diskriminacija žena, bez obzira na lične stavove zaposlenika (javnih službenika).
2. Preduzeti sve preventivne mere da se smanji procent ranog stupanja u brak i maloletničke trudnoće, specifične za grupe u kojima je ova pojava učestalija. Izraditi uputstva za nadležne službe u vezi sa prevencijom i efikasnim načinima sprečavanja brakova lica

126 <http://www.batut.org.rs/uploads/pub2008.pdf>, p. 364.

127 Službeni glasnik RS, br. 18/2005, član 101. Bračni status usvojitelja.

128 RZS, *Žene i muškarci u Srbiji*, prema popisu iz 2002.

129 Informacija sa: <http://www.pravniportal.rs/index.php?id=3451&cat=159>

130 Internet-sajt Republičkog zavoda za statistiku – <http://webzrs.stat.gov.rs>

ispod 16 godina starosti, kao i „ugovorenih“ brakova u periodu detinjstva, sa „prodajom“ ili bez nje.

3. Snažno *promovisati ravnopravnost žena i muškaraca u podeli odgovornosti za porodični život*: obavljanju kućnih poslova, upravljanju kućnim budžetom, poslovima brige o deci i starim i nemoćnim licima. Snažno podsticati *potrebu žena za ekonomskom nezavisnošću i balansiranim odnosom između porodičnih i profesionalnih uloga*. Unaprediti *sistem javnih usluga* za brigu o deci, starim i nemoćnim licima u porodici, tako da budu dostupni i prilagođeni zaposlenoj ženi, posebno samohranim majkama, ali i drugim višestruko diskriminisanim grupama žena.
4. *Sprečiti svako direktno i indirektno ograničavanje žena da slobodno i samostalno odlučuju o pravu rađanja*. Predvideti *sistematske mere* za dostupnost informacija, obrazovanja i sredstava koja omogućavaju odlučivanje o reproduktivnim pravima žene. Prilagoditi ove mere višestruko diskriminisanim ženama.
5. *Izmeniti zakonsku odredbu kojom se diskriminišu žene koje žive same (i muškarci) prilikom usvajanja dece*, odnosno izjednačiti ovu grupu u pravima na usvajanje dece sa partnerima koji žive zajedno.
6. *Izmeniti obrazovne materijale koji favorizuju „nuklearnu, potpunu, heteroseksualnu porodicu“* kao superiorni model za rađanje i odgajanje dece, odnosno, u obrazovne sadržaje uključiti druge porodične forme koje postoje u društvu (jednoroditeljske, višegeneracijske, homoseksualne porodične i partnerske relacije).
7. *Izmeniti zakonske odredbe* tako da se omogući efikasno ostvarivanje prava na izdržavanje dece od strane roditelja sa kojim dete ne živi, kao i prava na izdržavanje drugih članova porodice, u skladu sa zakonom. Treba *formirati Agenciju za posredovanje u naplati alimentacije* i uvesti efikasne kaznene mere za neplaćanje izdržavanja.

Opšta preporuka 19 – Nasilje nad ženama

1. Državna politika prema nasilju nad ženama. Republika Srbija formalno pokazuje interesovanje za rešavanje problema nasilja prema ženama, ali operacionalizacija usvojenih mera za suzbijanje i prevenciju nasilja nad ženama i dalje pokazuje velike manjkavosti, odnosno svedoči o nedostatku jasnog političkog odgovora na nasilje nad ženama. Iako su usvojeni značajni strateški dokumenti, njihova implementacija je spora i u velikoj meri zavisi od međunarodnih donacija. *Ne postoji volja da se unutar državnog budžeta u kontinuitetu opredeljuju sredstva za prevenciju i suzbijanje nasilja nad ženama.* Ženske organizacije koje rade na prevenciji i suzbijanju nasilja nad ženama država finansira minimalno i sporadično.

2. Porodičnopravna zaštita od nasilja. Nadležni državni organi, centri za socijalni rad (CSR) i tužilaštva, u vrlo malom procentu pokreću postupke za zaštitu od nasilja u porodici (u samo 3,4% slučajeva postupak pokreću CSR-i i tek u 1% tužilaštva).¹³¹ Svi CSR-i u Srbiji su registrovali ukupno 8.481 žrtava nasilja u porodici (u 3772 porodica), ali su pokrenuli svega 294 postupaka za izricanje mera zaštite (za 3,45% identifikovanih žrtava).¹³² Tokom 2010. i 2011. samo 7 osnovnih javnih tužilaštava, od ukupno 33 osnovna i 25 viših javnih tužilaštava u Srbiji, pokrenulo je sudske postupke za izricanje mera zaštite, a među njima samo za Osnovno javno tužilaštvo u Zrenjaninu to predstavlja redovnu praksu (tokom navedene dve godine ovo tužilaštvo je podnelo 87 tužbi), dok su druga tužilaštva imala od 1 do 5 takvih slučajeva.¹³³

*Sud nema zakonsku obavezu da presudu o izrečenim merama zaštite dostavi policiji (već samo CSR-u), iako policija interveniše u slučajevima ponovljenog nasilja (iako je 2011 izrečeno 787 mera za zaštitu od nasilja u porodici, policija beleži tek 14 kršenja mere za koje je napisana krivična prijava). Iako bi mere zaštite trebalo izricati po hitnom postupku, u otprilike 40% slučajeva održano je više od dva ročišta, a česta je i praksa odlaganja ročišta. Tek u 20,4% slučajeva prvostepena presuda se donese u roku od mesec dana od podizanja tužbe, a značajan broj presuda donese se nakon tri, pa i šest meseci, što je izraz neefikasnosti postupanja sudova koja obesmišljava planiranu svrhu ovih mera.*¹³⁴

U nacrtu novog Građanskog zakonika, knjizi III – Porodični odnosi, koji će, ako ga Skupština usvoji, derogirati važeći Porodični zakon, član 242 – Mere zaštite (ekvivalentan trenutno važećem članu 198 Porodičnog zakona) propisuje (novu) meru zaštite „obaveznog lečenja od alkoholizma, narkomanije i drugih bolesti zavisnosti“. Dobrovoljno prihvatanje lečenja od strane učinioca nasilja dovedeno je u vezu sa *povlačenjem svih drugih mera zaštite, što je neprihvatljivo sa stanovišta prava žrtava na zaštitu od ponovljenog nasilja.* Istovremeno, sama mera lečenja učinioca ne garantuje da će se promeniti i njegovo nasilno ponašanje (pošto alkoholizam nije uzrok nasilja, već stimulans za njegovo vršenje), posebno ako druge mere ne stupe na snagu u slučaju da učinilac prekine lečenje. Plašimo se da će ova i slične zakonske mere biti usvojene, s obzirom na sastav Radne grupe Ministarstva pravde i novoformirane vlade.

3. Krivičnopravna zaštita. Određenje članova porodice kojima se omogućava zaštita od nasilja u porodici, u Krivičnom zakoniku je znatno uže nego u Porodičnom zakonu, što umanjuje mogućnost krivičnopravne zaštite žrtava. U Krivičnom zakoniku ne postoje krivična dela proganjanja ili uhođenja (od strane člana porodice, sadašnjeg ili bivšeg partnera), uprkos činjenici da je ova pojava vrlo rasprostranjena (18,6% ispitivanih žena).¹³⁵ Iskustvo proganjanja imaju i žene koje nikada nisu bile u emotivnoj ili seksualnoj vezi sa progoniteljem, a ono se ponekada završi i ubistvom žene od strane progonitelja.

131 Petrušić, N., S. Konstatinović Vilić, (2010). *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije*, Autonomni ženski centar, Beograd, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš.

132 Republički zavod za socijalnu zaštitu (2012). *Izveštaj o radu centara za socijalni rad u Srbiji za 2011. godinu*, Beograd.

133 Zvanični odgovori osnovnih i viših javnih tužilaštava Srbije na zahtev za pristup informacijama od javnog značaja.

134 Petrušić, N., S. Konstatinović Vilić (2010). *Porodičnopravna zaštita od nasilja u porodici u pravosudnoj praksi Srbije*, Autonomni ženski centar, Beograd, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš.

135 *Istraživanje karakteristika i rasprostranjenosti nasilja u porodici u Vojvodini*, (2009). Viktimološko društvo Srbije, Beograd.

Iako su 2009. godine kazne za nasilje u porodici povećane i ukinuta je novčana kazna,¹³⁶ nisu usvojena 23 amandmana koja je 2011. godine koncipirao Autonomni ženski centar (AŽC) i podneo ih preko Republičkog zaštitnika građana, u cilju unapređenja zaštite dece i žena od svih formi nasilja i u skladu sa međunarodnim standardima.¹³⁷ Predlozi AŽC-a za izmene i dopune Zakonika o krivičnom postupku, podneti 2011, takođe nisu usvojeni, a svi su se odnosili na veća prava posebno osetljivih kategorija žrtava. Stoga zaključujemo da *postoji snažan politički otpor da se u oblasti krivične zaštite žrtava uspostave standardi saglasni sa međunarodnim.*

Postoji izrazit disparitet između ukupnog broja policijskih intervencija, broja podnetih krivičnih prijava i osuđenih lica.¹³⁸ U periodu 2004–2006. godine podneto je ukupno 4.597 krivičnih prijava protiv punoletnih lica osumnjičenih da su učinili nasilje u porodici, a osuđeno je ukupno 2.007 učinilaca (najčešće na uslovne kazne).¹³⁹ Na zatvorsku kaznu osuđen je samo 421 učinilac. U približno istom periodu¹⁴⁰ policija je intervenisala u slučaju čak 50.127 prijava nasilja u porodici, a od toga je u 31.724 slučaja izrekla usmene opomene (63% ukupnih intervencija) i u 15.894 slučaja podnela prekršajne prijave (za remećenje javnog reda i mira).

Istraživanje krivične prakse pokazuje da se *gotovo trećina (28,6%) postupaka pred javnim tužilaštvom završava obustavom ili odustankom javnog tužioca.* Krivične sankcije izrečene u prvostepenom postupku *pokazuju tendenciju blage kaznene politike:* 66,6% je uslovnih osuda, 3,3% su novčane kazne, 21,6%, zatvorske kazne, 6,9% mere bezbednosti i 1,6% sudske opomene. Zatvorske kazne obično traju 4 meseca. Od podnošenja krivične prijave do donošenja prvostepene odluke i nastupanja pravosnažnosti protekne *nedopustivo dug vremenski period* – od 7 meseci do godinu dana.¹⁴¹

4. Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja jeste potpisana (aprila 2012), ali još *nije ratifikovana.* Republika Srbija u vezi sa ovom konvencijom zadržava pravo da ne primenjuje odredbe sadržane u dva člana.¹⁴² Iste odredbe navedene u *Konvenciji Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja* potpisane su bez ikakve rezerve, što je pokazatelj diskriminacije u oblasti zaštite žena od nasilja.

5. Poseban zakon o nasilju u porodici. Ženske organizacije *ne insistiraju na donošenju posebnog zakona* o nasilju u porodici, posebno ako bi on regulisao kaznenu politiku. Postoji opasnost da bi kroz novi zakon pitanje nasilja u porodici bilo dodatno marginalizovano, odnosno da bi nasilje prema ženama u većini slučajeva bilo sankcionisano kao prekršaj i da bi to moglo voditi novčanom kažnjavanju i žrtve nasilja i nasilnika (iskustvo Republike Hrvatske). Imajući u vidu snažnu patrijarhalnu tradiciju i široko rasprostranjene predrasude kod profesionalaca, od presudne je važnosti da nasilje u porodici ostane imenovano krivično delo.

Za uspešnu implementaciju posebnog zakona bila bi neophodna logistička podrška (posebni sudovi za nasilje u porodici, za čije uspostavljanje u Srbiji u ovom momentu ne postoji politička volja). Mnogo je važnije *uskладiti pravnu regulativu i dopuniti postojeća rešenja odredbama saglasnim sa međunarodnim standardima.* Takođe je mnogo važnije *propisati standarde postupanja relevantnih javnih službenika, u prvom redu policije i socijalnih radnika, kao i efikasne razmene informacija među njima.*

---

136 Inicijativa Autonomnog ženskog centra podnesena Zaštitniku građana.

137 *Konvencija o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja*, koju je Srbija ratifikovala 2010. godine, i *Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja*, potpisana aprila 2012.

138 *Istraživanje prekršaja sa elementima nasilja u porodici za područje Republike Srbije, 2004. godine*, (2006). Udruženja sudija za prekršaje Republike Srbije, USAID-Serbia, ABA CEELI, Beograd.

139 Republički zavod za statistiku, <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=145>

140 Od 1. januara 2004. godine do 31. jula 2006: *Istraživanje prekršaja sa elementima nasilja u porodici za područje Republike Srbije, 2004. godine*, (2006). Udruženja sudija za prekršaje Republike Srbije, USAID-Serbia, ABA CEELI, Beograd.

141 Konstatinović-Vilić, S., i N. Petrušić, N. (2007). *Krivično delo nasilje u porodici – aktuelna pravosudna praks au Beogradu i Nišu*, Autonomni ženski centar, Beograd, Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju, Niš, str. 51–53.

142 <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=210&CM=2&DF=&CL=ENG&VL=1>

6. Nacrt Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći još je u fazi konsultovanja sa svim potencijalnim pružaocima pomoći. Žrtve nasilja u porodici priznate su kao primaoci besplatne pravne pomoći, ali su negativne strane ovog nacrt zakona sledeće: neodgovarajući i preterani uslovi za registraciju pružaoca pravne pomoći iz civilnog sektora (asocijacije, savetovališta); povezivanje registracije pružaoca pomoći iz civilnog sektora sa propisanom nemogućnošću pravnih zastupnika da pokriju određene pravne troškove; operacionalizacija primene pravne pomoći kroz proceduru na više nivoa, koja može da bude neefikasna i sama po sebi zahteva pravnu pomoć za postupak prijavljivanja za pravnu pomoć; kao glavni organ predviđeno je Ministarstvo pravde, umesto da to bude zasebno i nezavisno telo (npr. Fond za pravnu pomoć)¹⁴³ itd.

7. Usluge podrške ženama žrtvama nasilja. Zakon o socijalnoj zaštiti usvojen 2011. godine prvi put kao korisnike socijalnih usluga prepoznaje žrtve nasilja u porodici i žrtve trgovine ljudima. Zakon definiše pluralitet pružalaca usluga (javni, privatni i nevladin sektor), ali ostavlja mogućnost da centri za socijalni rad (CSR) istovremeno budu pružaoci usluga, iako su oni istovremeno i procenitelji potreba i evaluatori pruženih usluga, što ih dovodi u potencijalni sukob interesa.

Aktuelni proces standardizacije usluga i licenciranja pružalaca *nije uzeo u obzir komentare ženskih organizacija* (mada su ženske nevladine organizacije bile uključene u proces). Standardi zahtevaju formalno akademsko obrazovanje (iako obuka o nasilju nad ženama nije sastavni deo zvaničnih obrazovnih programa),¹⁴⁴ ignorišući ekspertizu zasnovanu na iskustvu i specifična znanja ženskih organizacija, posebno onih koje rade sa višestruko marginalizovanim ženama (Romkinjama, ženama sa invaliditetom, seoskim ženama i ženama iz nerazvijenih delova Srbije). Ako takvi standardi budu usvojeni, romske organizacije i organizacije žena sa invaliditetom koje pružaju specifičnu podršku posebno ugroženim žrtvama nasilja, zbog nedostatka visokoobrazovanih žena iz ovih ugroženih grupa, neće biti u mogućnosti da dobiju licencu i nastave svoj desetogodišnji rad u ovoj oblasti.¹⁴⁵

Iako Republički zavod za socijalnu zaštitu navodi da je u 2011. godini u Srbiji u 15 opština i gradova uspostavljen *SOS telefon za žrtve porodičnog nasilja* pri državnim institucijama (CSR),¹⁴⁶ provera navedenih podataka je pokazala da nisu tačni.¹⁴⁷ Ustanovljeno je da 9 od 14 CSR-a ne pruža ovu vrstu usluge, niti ima posebne telefonske linije za SOS usluge (već koriste telefonske brojeve centrale ili druge brojeve CSR), a osoblje nije prošlo nikakvu specijalizovanu obuku za pružanje takvih usluga.¹⁴⁸

Istovremeno, prema podacima Mreže *Žene protiv nasilja*, pri ženskim nevladinim organizacijama rade 22 SOS telefona za žene žrtve nasilja, sa velikim i dugogodišnjim iskustvom (među njima 2 SOS telefona za žrtve trgovine ljudima, 4 specijalizovana za žene sa invaliditetom, a 3 su dostupna na jezicima nacionalnih manjina). SOS telefoni ženskih nevladinih organizacija *nemaju nikakvu (ili imaju sporadičnu i nedovoljnu) finansijsku podršku lokalnih samouprava*, niti mogu da se nađu u Bazi usluga socijalne zaštite, koju vodi Republički zavod za socijalnu zaštitu. *Zbog nedostatka finansijskih sredstava, 4 SOS telefona pri ženskim nevladinim organizacijama ugašena su tokom 2011.*

Od 13 prihvatilišta za žene koje su preživele nasilje 11 je u nadležnosti države, u okviru CSR-a. U proteklih pet godina 4 prihvatilišta koja su vodile ženske nevladine organizacije *ugašena su*

143 Iz evaluacije Saveta Evrope o Nacrtu zakona, dostupne na <http://www.mpravde.gov.rs/cr/news/vesti/besplatna-pravna-pomoc.html>

144 Nacionalna strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, segment 5.4.4. Obrazovanje i kapaciteti.

145 Trenutno, u okviru Joint Project „Integrated Responst to Violence against Women”, koji realizuju UNDP, UN Women and UNICEF (UN Trust Found to End VAW), predstavnice ženskih organizacija su pozvane da predlože standard za SOS telefon za žene žrtve nasilja, ali to ne znači da će biti usvojen od strane države

146 Baza usluga dostupna na sajtu: http://www.zavodsz.gov.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=245&Itemid=245.

147 Istraživanje je sproveda Mreža *Žene protiv nasilja* (dostupno samo na srpskom jeziku na sajtu mreže na: <http://www.zeneprotivnasilja.net/vesti/170-mreza-zene-protiv-nasilja-zavodu-za-socijalnu-zastitu-povodom-rada-sos-telefona-pri-centrima-za-socijalni-rad>).

148 Istraživanje je sproveda Mreža *Žene protiv nasilja* (izveštaj dostupan na veb-sajtu Mreže).

zbog nedostatka finansijskih sredstava (u Zaječaru, Užicu, Beogradu, Kragujevcu), ali su lokalne samouprave u istim mestima otvorile prihvatilišta u okviru CSR-a. U Srbiji nijedno prihvatilište za žene žrtve nasilja *nije dostupno ženama sa invaliditetom*. Neka državna prihvatilišta ne uočavaju rodnu dimenziju nasilja i nisu specijalizovana za pomoć ženama i njihovoj deci.

- Država još nije usvojila standarde za prihvatilišta. Istraživanje koje je sprovedla Mreža *Žene protiv nasilja* pokazuje da je 2010. u 10 od 12 prihvatilišta koje vode Centri za socijalni rad¹⁴⁹ bilo smešteno 367 žena i dece. CSR-i su podneli zahteve za merama zaštite, u skladu sa Porodičnim zakonom, u samo 38 slučajeva, od čega su 2 puta bili u pitanju zahtevi za merom izbacivanja počinioca. U prihvatilištu u Vranju se organizuju kontakti dece sa nasilnim očevima dok su deca i majke smešteni u prihvatilištu. To može imati ozbiljne posledice za bezbednost žrtava.
- U 2011. godini bilo je 137 dece koja su privremenim zaključkom o obezbeđenju smeštaja izmeštena iz porodice radi zaštite bezbednosti, a kao razlog navodi se da „roditelj nije u mogućnosti da zaštiti dete od zlostavljanja drugog roditelja”.¹⁵⁰ Može da se uspostavi štetna praksa odvajanja dece od nenasilnih roditelja, koja bi predstavljala sekundarnu viktimizaciju i deteta i nenasilnog roditelja. Zabrinjavaju mere CSR koje ukazuju na tendenciju da se žene žrtve nasilja „dodatno kažnjavaju” primenom postupaka nadzora nad vršenjem roditeljskih prava, delimičnog i potpunog lišenja roditeljskih prava.
- CSR, posebno savetovališta za brak i porodicu, favorizuju uslugu savetodavno-terapijskog rada sa nasilnicima. Efikasnost ove usluge (npr. 80% učinilaca ne ponovi fizičko nasilje) se promovise bez dovoljno dobrih podataka (npr. koliki je preiod praćenja), što može da bude potencijalno opasno, jer predstavlja još jedna način na koji se žena žrtva prisiljava na „kognitivno iskrivljavanje”. Imajući u vidu da se ova usluga pruža u okviru javnog sistema, koji ima i javna ovlašćenja za primenu mera zaštite od nasilja u porodici, za očekivati je da će to uticati na kvalitet zaštite koji se pruža ženama.

8. Femicid. U periodu od 2007. do 2010. udeo žena u ukupnom broju žrtava ubistava porastao je sa 28 na 43%.¹⁵¹ Podaci Mreže *Žene protiv nasilja* pokazuju da je u 2010. godini 26 žena, a u 2011. godini 29 žena ubijeno u porodičnom ili partnerskom kontekstu.¹⁵² *Zvanični podaci ne postoje*, jer državna statistika ne razvrstava podatke prema tipu odnosa (srodstvu) počinioca i žrtve. Policija *nema definisane procedure za procenu rizika niti posebnu liniju rada za slučajeve nasilja u porodici*. U 2011. godini dva policajca su ubijena pri intervenciji u situacijama porodičnog nasilja. Predlozi ženskih grupa da se uvede specijalizacija policijskih službenika i standardizuje procena i upravljanje rizikom *više puta su odbijani*.

Posebni protokol o postupanju policijskih službenika u slučajevima nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima, usvojen februara 2013,¹⁵³ predstavlja značajan doprinos standardizaciji i specijalizaciji policijskih službenika, kao i razvijanju multisektorske saradnje. On navodi „najčešće rizike” za teško povređivanje. Jedini ozbiljan propust ovog Protokola predstavlja paragraf 3.7. Lažno p rjavljivanje. Navodi se da su „neke od indicija koje mogu ukazati da se radi o lažnom prijavljivanju nasilja u porodici i partnerskom odnosu:

- netačni detalji o vremenu, mestu i načinu izvršenja krivičnog dela,
- nepostojanje odbrambenih povreda kod oštećene osobe koja izjavljuje da je silom prinuđena na obljubu,
- protok dužeg vremena od trenutka „izvršenja” krivičnog dela do prijavljivanja, i dr

Pokušaj Autonomnog ženskog centra da MUP ukaže na netačnost navedenih „indicija lažnog prijavljivanja” nije naišla na razumevanje.

149 To su: Vranje, Kragujevac, Pančevo, Smederevo, Šabac, Sombor, Zrenjanin, Niš, Jagodina, Leskovac.

150 Republic Institute for Social Protection (2012). Report on the work of centres for social protection in Serbia in 2011, Belgrade.

151 Žene i muškarci u Republici Srbiji, <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/52/50/ZeneIMuskarci.pdf>, str. 91.

152 http://www.zeneprotivnasilja.net/images/stories/pdf/femicid/FEMICID_Godisnji_kvantitativno-narativni_izvestaj-2011.godina.pdf

153 Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP), RS

Posebni protokol o postupanju centara za socijalni rad – organa starateljstva u slučajevima nasilja u porodici i ženama u partnerskim odnosima, usvojen marta 2013,¹⁵⁴ uz nedoslednost u upotrebi termina (rodno neutralni), izostavlja apostrofiranje dva važna opšta principa zaštite žrtava¹⁵⁵, koja su od suštinske važnosti za razumevanje rodne dimenzije nasilja i za rad u CSR – organu starateljstva. On propušta da se navede i čitav niz specifični pokazatelji i uputstva za postupke CSR u ovim slučajevima.

9. Saradnja institucija nadležnih za zaštitu žrtava nasilja u porodici. Okvir za *međuinstitucionalnu saradnju* usvojen je krajem 2011, ali su ženske grupe i pre toga podsticale na takvu saradnju. U mnogim opštinama lokalne službe su potpisale Protokole o saradnji, ali se njihova implementacija ne prati. I pored toga što postoje primeri dobre lokalne prakse (Sombor, Zrenjanin, Lazarevac, Kragujevac, Požega), oni *zavise od posvećenosti male grupe profesionalaca*, dok nadležna ministarstva ne čine dovoljno (ili ništa) da se ove prakse prenesu i drugde niti da se postupci standardizuju.¹⁵⁶ Nedostatak modernizovane komunikacije i odgovarajuće razmene podataka među službama predstavlja ozbiljan problem.

10. Obuka profesionalaca. Postoje akreditovani programi obuke o nasilju u porodici i nasilju nad ženama, seksualnom nasilju i trgovini ljudima – za profesionalce iz socijalnih, zdravstvenih i obrazovnih ustanova. Autonomna pokrajina Vojvodina organizovala je sistematsku edukaciju zaposlenih u ovim ustanovama na teritoriji svih 45 vojvođanskih opština. Ostale opštine u Srbiji *nisu na sistematski način obuhvaćene ovakvom edukacijom*. Pravosuđe i policija nemaju sistem akreditacije obuke koji bi omogućio pluralitet ponuđača obuka, ali dozvoljavaju da nevladine organizacije drže programe obuke. Mada broj obučeni profesionalaca u svim sektorima raste, to ne predstavlja garanciju da će stečeno znanje biti primenjeno u praksi. Zato je posebno važno *sistematski pratiti rad ovih službi i rezultate preduzetih mera*.

11. Istraživanja, evidencija i statistika. *Ne postoji nijedno u skorije vreme sprovedeno sveobuhvatno istraživanje na reprezentativnom uzorku*. Istraživanje koje je sprovedela Uprava za rodnu ravnopravnost odnosilo se samo na Centralnu Srbiju. Istraživanje sprovedeno u Vojvodini (oko 30% teritorije države) rađeno je po drugoj metodologiji, te su podaci iz ova dva istraživanja neuporedivi. Takođe, podatke nije moguće uporediti ni sa istraživanjem sprovedenim 2001. godine, pa je nemoguće i praćenje promena i trendova.

Ne postoji jedinstven sistem evidentiranja i dokumentovanja slučajeva nasilja u porodici i drugih oblika nasilja nad ženama (svaka služba registruje slučajeve na različit način), te nisu moguće analize i poređenja podataka. Iako je Ministarstvo zdravlja u Posebnom protokolu za zaštitu žena preporučilo formu dokumentovanja povreda, Protokol se ne primenjuje u praksi. Korak napred u tom pravcu načinio je Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova: izrađen je predlog i model jedinstvene administrativne baze podataka (razmene podataka) za 8 relevantnih službi, a trenutno se radi na softveru za elektronsko beleženje podataka i pripremaju se pilot-baze podataka u 4 opštine. Državne statistike o nasilju nad ženama (Republičkog zavoda za statistiku – pravosudne statistike i Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu), uz podatke o polu i godištu žrtve i učinioca, ne daju potrebne podatke o vrsti odnosa između žrtve i učinioca. Podaci istraživanja (navedeni u odgovoru broj 6 na CEDAW/C/SRB/Q/2-3/Add.1) ne pružaju odgovor na pitanje uspostavljanja sistematskog i redovnog prikupljanja podataka o svim vidovima nasilja nad ženama.

12. Programi za učinioce nasilja tek su započeti, te se ne može proceniti koliko će biti uspešni. Plašimo se da, zbog slabog razumevanja fenomena, prava žrtve neće uvek biti zastupana na najbolji način, te je nužno pažljivo pratiti i istraživati ove programe.

154 Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike RS;

155 definisana u Opštem protokolu o postupanju i saradnji ustanova, organa i organizacija u situacijama nasilja nad ženama u porodici i u partnerskom odnosu, Vlada RS, 2012: uzimanje u obzir nejednakosti moći između žrtve nasilja i učinioca i princip bezbednost i dobrobit deteta kroz osiguranje bezbednosti i podrške autonomiji nenasilnom roditelju.

156 Ignjatović, T. (2011), *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: Model koordiniranog odgovora zajednice*, Rekonstrukcija Ženski fond, Beograd.

13. Programi za žene nakon izlaska iz nasilja. *Takvi programi ne postoje, iako nema zakonske prepreke za njihovo sprovođenje. Nema planova integralne podrške u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite, zapošljavanja, stanovanja i brige o deci. Ženske organizacije su tokom 2012. inicirale niz predloga za izmene u ovom pravcu na lokalnom nivou.*¹⁵⁷

14. Seksualno nasilje nad ženama i devojkama: Seksualno nasilje nad ženama i dalje je tabu-tema u Srbiji. Ne postoje reprezentativna istraživanja državnih institucija o seksualnom nasilju. Jedini dostupni podaci su iz istraživanja ženskih NVO. Prema rezultatima istraživanja Autonomnog ženskog centra iz 2003. godine, 6% žena sa teritorije Beograda (glavnog grada) prijavilo je seksualno nasilje od strane partnera. Tokom 2009. u Srbiji je vođeno 448 krivičnih postupaka za dela protiv polne slobode, ali je samo 238 osoba osuđeno, od čega 77 za zločin silovanja i 86 za nedozvoljene polne radnje. U 2010. godini u Srbiji je 387 lica procesuirano za krivična dela protiv polne slobode, ali su samo 164 lica osuđena, od čega samo 62 lica za krivično delo silovanja i 47 za nedozvoljene polne radnje.¹⁵⁸

Svi osuđeni su bili muškarci. Krivično delo se karakteriše kao silovanje *samo ukoliko je učinjeno uz primenu sile ili pretnje silom*, što implicira da bi žena trebalo da pruža fizički otpor (iako jedan broj žena neće pružiti fizički otpor iz straha da će biti teško povređene ili ubijene). Takođe, pravosudna teorija i praksa za karakterisanje dela kao silovanja ili drugog vida prisilnog seksualnog akta postavlja uslov da je došlo do penetracije muškim polnim organom, čak i kada su u pitanju deca. Svi drugi vidovi penetracije, rukom ili stranim predmetom, ili prisiljavanje na oralni seksualni čin, ne smatraju se silovanjem niti prisilom na seksualni čin, već nedozvoljenim polnim radnjama.

Kazna propisana za nedozvoljene polne radnje (stav 1 člana 182 Krivičnog zakonika) jeste novčana ili kazna zatvora do 3 godine, čak i u slučajevima kada su žrtve deca. Od 86 osuđenih za nedozvoljene polne radnje tokom 2009. godine, 26 ih je dobilo uslovne kazne, a 13 novčane. Tokom 2010. registrovana je 71 žrtva krivičnog dela nedozvoljenih polnih radnji, od čega su 43 bila deca (23 dece mlađe od 14 godina i 20 dece starosti između 14 i 18 godina.

Autonomni ženski centar je za jedan slučaj seksualnog nasilja nad četvorogodišnjom devojčicom učinjenog rukom i olovkom insistirao da bude procesuiran kao obljuba zlopotrebom položaja – član 181 (optuženi je bio devojčin deda), ali je tužilaštvo odlučilo da postupak procesuiraju po članu 182 Krivičnog zakonika. Autonomni ženski centar je pisao Republičkom javnom tužilaštvu i zahtevao da se izjasni po ovom pitanju ali, ni nakon više od godinu dana, nije dobio odgovor od Republičkog javnog tužilaštva. Slučaj je još u fazi istrage. Amandmani Autonomnog ženskog centra na član 182, kojima se traži brisanje mogućnosti izricanja novčane kazne, nisu usvojeni.

Krivični zakonik takođe propisuje da se krivično gonjenje silovanja u braku preuzima samo ako se žrtva pridruži krivičnom gonjenju, a ne *ex officio*, čak i ako postoje dokazi koji potvrđuju da je učinjeno krivično delo. Ova odredba diskriminiše supruge u odnosu na partnerke i druge žene, a amandman za izmenu ovog člana Radna grupa Ministarstva pravde takođe je odbacila.

Ne postoje opšti niti specijalizovani Protokoli o postupanju sa žrtvama silovanja, niti postoje specijalizovane, besplatne službe za žrtve silovanja i drugih seksualnih zločina. Ne postoje specijalizovane ustanove čije bi osoblje bilo obrazovano za kompetentnu procenu u slučaju seksualnog zlostavljanja dece, posebno u slučajevima kada izostane penetracija (nedozvoljene polne radnje) odnosno ne dođe do seksualnog odnosa. U nekoliko slučajeva seksualnog zlostavljanja devojčica starosti od 4 do 7 godina Autonomni ženski centar je omogućio majkama devojčica besplatno pravno zastupanje. Majke koje pokušavaju da zaštite svoju decu obično bivaju okrivljene za iznošenje lažnih optužbi i često im se prepisuje lečenje navodnih psiholoških oboljenja.

---

157 Ignjatović, T. i D. Pešić (2012). *Rizici od siromaštva za žene sa iskustvom nasilja*, Autonomni ženski centar, Beograd

158 Izvor: RZS.

PEPORUKE

---

1. Obezbediti dugoročno *finansiranje* rada ženskih nevladinih organizacija koje se bave nasiljem u porodici i drugim oblicima rodno zasnovanog nasilja nad ženama iz budžeta Republike Srbije (i na nacionalnom i na lokalnim nivoima). Obezbediti sistemsku podršku za ženske organizacije koje sprovode opštu i specijalizovanu edukaciju o rodno zasnovanom nasilju za predstavnike javnih službi. Priznati ekspertizu zasnovanu na iskustvu.
2. Ratifikovati *Konvenciju o sprečavanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici* Saveta Evrope i obezbediti usaglašavanje domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim zakonima i preporukama.
3. Obezbediti doslednu primenu zakona, posebno mera zaštite od nasilja u porodici, kao i efikasne sudske postupke uz sistematsku psiho-socijalnu podršku žrtvama nasilja i besplatnu pravnu pomoć za žene žrtve svih vrsta rodno zasnovanog nasilja u svim pravnim postupcima.
4. Osigurati za osobe sa invaliditetom *fizičku dostupnost* ustanova nadležnih za zaštitu žrtava nasilja, uključujući i prihvatilišta. Učiniti informacije o zaštiti od nasilja, uključujući dostupne usluge i kontakte ključnih institucija i specijalizovanih ženskih organizacija, dostupnim ženama, različitim etničkim grupama, seoskim ženama i drugim višestruko marginalizovanim grupama žena. Razviti *politiku protiv diskriminacije* marginalizovanih grupa žena (Romkinje, žene sa invaliditetom, lezbejke i druge) u postupcima prijavljivanja, procene i procesuiranja rodno zasnovanog nasilja.
5. Sistematski uspostaviti i razvijati *multisektorsku institucionalnu saradnju i integralnu intervenciju* za podršku žrtvama u toku i nakon izlaska iz nasilja (programi ekonomskog osnaživanja, zapošljavanja, socijalnog stanovanja i brige o deci).
6. Upostaviti *model jedinstvene administrativne baze podataka* o porodičnom i seksualnom nasilju u svim relevantnim službama (proširiti praksu AP Vojvodine na teritoriju cele Republike). Redovno publikovati rodno osetljive, pouzdane i precizne viktimološke statistike (koje obavezno uključuju tip relacije između žrtve i učinioca nasilja).
7. Periodično sprovoditi kvantitativna i kvalitativna istraživanja o nasilju nad ženama na nacionalno reprezentativnom uzorku žena u Srbiji, uz posebno obraćanje pažnje na specifičnosti višestruko marginalizovanih grupa žena.
8. Usaglasiti *definiciju članova porodice* iz Krivičnog zakonika sa definicijom u Porodičnom zakoniku. Učiniti proganjanje ili uhođenje krivičnim delom. Unaprediti definicije krivičnih dela i zaštite žena od svih vidova nasilja, u skladu sa međunarodnim standardima. Izmeniti Zakonik o krivičnom postupku u smislu *garantovanja veće zaštite prava* žrtava (žena i dece) iz posebno ugroženih grupa u okviru krivičnih postupaka, takođe u skladu sa međunarodnim standardima (osoba od poverenja, svedočenje putem video-linka, pravo na žalbu itd.).
9. *Izraditi opšti i posebne Protokole* o postupanju institucija u slučajevima seksualnog nasilja, obrisati novčanu kaznu za sva krivična dela protiv polnih sloboda i povećati propisane minimalne kazne. Promeniti *definiciju silovanja* kao akta bez pristanka (otkloniti uslov upotrebe sile ili pretnje upotrebom sile). Izjednačiti *uslove za pokretanje krivičnog postupka za silovanje* bez obzira na tip odnosa između žrtve i učinioca (silovanje u braku ili van braka).

Status Nacionalnog akcionog plana (NAP) za sprovođenje Rezolucije 1325 u Srbiji

1. NAP je izrađen u periodu od 6 meseci. Ministarstvo odbrane je bilo odgovorno za celokupan proces izrade NAP-a što potvrđuje militaristički pristup bezbednosti. Formiranje institucionalnih mehanizama za sprovođenje NAP-a počelo je 10 meseci nakon usvajanja NAP-a. Politički savet (PS), koji bi prema NAP-u bio odgovoran za stvaranje uslova za realizaciju političkih aktivnosti kakve planira NAP, formiran je u oktobru 2011. Nakon toga, u 2012. godini, Politički savet je raspušten zbog izbora i do maja 2013. godine nije ponovo formiran. Multisektorsko koordinaciono telo (MKT), operativno telo Vlade zaduženo za realizaciju ciljeva i aktivnosti NAP-a, formirano je u novembru 2012. i radi do danas.

Nadzorno telo (NT) odgovorno da nadgleda izveštaje PS osnovano je čak 26 meseci nakon usvajanja NAP-a (u februaru 2013). Do danas nije bilo parlamentarnog slušanja o sprovođenju Rezolucije 1325 od strane NT-a. *Da zaključimo, do maja 2013. godine, čak ni institucionalni mehanizmi za sprovođenje NAP-a nisu u potpunosti formirani.* Nezavisni monitoring sprovođenja NAP-a u periodu od 2011. do 2013. godine bio je organizovan od strane osam organizacija civilnog društva (OCD) u periodu 2011–2012. i četiri OCD u periodu 2012–2013. Oba monitoringa koordinirale su Žene u crnom. Takođe, još jedan monitoring bio je organizovan od strane *think-tank* organizacije Beogradskog centra za bezbednosnu politiku (BCBP) u 2011–2012.

2. Aktivnosti NAP-a u 2011, 2012 i 2013. U 2011. godini aktivnosti NAP-a u Ministarstvu odbrane bile su sprovedene bez ikakvih fondova, zbog toga što su „neplanirane”,¹⁵⁹ uprkos činjenici da je NAP usvojen u decembru 2010. godine. Sredstva su izdvojena samo za sastanke PS.¹⁶⁰ Rodno odgovorno budžetiranje za sprovođenje aktivnosti NAP-a počelo je u novembru 2011. godine ali nije uspostavljeno, zbog „teške finansijske situacije u društvu”.¹⁶¹ Kako navodi NAP, finansiranje svih aktivnosti NAP-a biće određeno od strane Ministarstva finansija.¹⁶² *Prema budžetu Republike Srbije za 2012. i 2013. godinu, finansijska sredstva za sprovođenje aktivnosti NAP-a nisu izdvojena.* Žene u crnom su podnele žalbu Povereniku za informacije od javnog značaja (u daljem tekstu Poverenik) protiv ćutanja uprave, u ovom slučaju Ministarstva finansija, u vezi sa pitanjima vezanim za finansiranje aktivnosti NAP-a.

3. Netransparentnost u izveštavanju o sprovođenju aktivnosti NAP-a od strane institucija Republike Srbije. Uprkos činjenici sa NAP precizno određuje rokove za obavezno izveštavanje i predviđa javnost svih izveštaja institucija koje sprovode NAP,¹⁶³ Ministarstvo odbrane i institucionalna tela (PS i MKT) ne poštuju procedure transparentnosti i javnosti koje određuje NAP. Žene u crnom podnele su žalbu Povereniku zbog nedostatka transparentnosti i javnosti izveštaja o sprovođenju NAP-a u 2011/12. godini.

Uprkos tome, Ministarstvo odbrane je stavilo oznaku tajnosti na Godišnji izveštaj o sprovođenju NAP-a za primenu Rezolucije 1325 i izveštaje Analitičke grupe Ministarstva odbrane za analizu sprovođenja NAP-a za primenu Rezolucije 1325. Nakon žalbe Žena u crnom Povereniku, Ministarstvo odbrane skinulo je oznaku tajnosti sa ovih dokumenata. Izveštaji o sprovođenju NAP-a nisu transparentni i javni. Tokom procesa monitoringa, u periodu 2011–2013. godine, Žene u crnom podnele su 41 žalbu Povereniku i pokrenule pet upravnih sporova protiv ćutanja institucija. *Izveštaji institucija ili kasne ili nisu objavljeni, što proces monitoringa čini težim i sporijim.*

---

159 Izveštaj Analitičke grupe Ministarstva odbrane, str. 2.

160 Odgovori Ministarstva odbrane Ženama u crnom, str. 16.

161 Godišnji izveštaj o sprovođenju NAP-a za primenu Rezolucije 1325, Ministarstvo odbrane, str. 3.

162 NAP za sprovođenje Rezolucije 1325 u Republici Srbiji, str. 21.

163 NAP za sprovođenje Rezolucije 1325 u Republici Srbiji, str. 21.

4. Glavni ciljevi i prioriteta NAP-a fokusirani su na sektor bezbednosti. Dominantni pristup bezbednosti u NAP-u jeste militaristički pristup bezbednosti, koji promoviše nacionalnu bezbednost, dok je koncept ljudske bezbednosti u drugom planu. *Pažljiva analiza realizacije aktivnosti NAP-a u periodu 2011–2013. godine otkriva jasnu sliku o ciljevima i prioritetima NAP-a.* Jedine aktivnosti koje sprovode institucije jesu: institucionalizacija tela za sprovođenje NAP-a, povećanje procenta i broja žena u vojsci i mirovnim misijama, treninzi za pripadnike mirovnih misija i medijske kampanje koje promovišu rodnu ravnopravnost i vojsci.

Postkonfliktni problemi, poput sprovođenja mehanizama tranzicione pravde kojim bi se sprečila nekažnjivost za zločine počinjene protiv žena i devojaka od strane Srbije u ratovima u bivšoj Jugoslaviji (edukacije o ratnim zločinima, pravna, socijalna i ekonomska podrška i reparacije žrtvama rata i konsultacije sa ovim ženama, programi reintegracije i rehabilitacije, razoružanje i programi za poboljšanje statusa žena izbeglica i interno raseljenih i podrška lokalnim inicijativama žena za mir i pomirenje), nisu adresirani od strane institucija u celom procesu sprovođenja do maja 2013. godine. Kao dodatak tome, aktivnost pružanja „pravne, psiho-socijalne i ekonomske zaštite ženama žrtvama seksualnog nasilja tokom 1990-ih godina“¹⁶⁴ bila je izostavljena iz Nacrta NAP-a nakon komentara Žena u crnom da ne postoje institucionalni mehanizmi da se takva aktivnost sprovede prema Zakonu o civilnim invalidima rata iz 1996. godine. Ceo sadržaj NAP-a pokazuje manjak aktivnosti i tema o tranzicionoj pravdi i odgovornosti Republike Srbije, što još jednom potvrđuje činjenicu da ženske organizacije koje se bave tematikom nisu učestvovala u procesu izrade NAP-a.

Aktivnosti NAP-a nisu spuštene na lokalni nivo (može se videti iz istraživanja koje su uradile Žene u crnom i partnerske organizacije u 2011–2012. godini u Novom Bečeju, Kruševcu i Leskovcu). Zbog nedostataka izveštaja institucija, nismo u mogućnosti to da potvrdimo i za 2013. godinu. Vremenski okvir za sprovođenje svih aktivnosti NAP-a je 2010 – 2015. godine.

U pregovorima između Srbije i Kosova, koje je inicirala i pratila Evropska unija (EU), ženske organizacije nisu bile za pregovaračkim stolom. Kako smo informisane, ženske organizacije nisu konsultovane, a Rezolucija 1325 nije bila među stavkama o kojima se diskutovalo, uprkos činjenici da se u zemljama EU sprovodi Rezolucija 1325.

5. Zbog sporosti i selektivnosti institucija zaduženih za sprovođenje NAP-a, lako je moguće da aktivnosti kao što je primena mehanizama tranzicione pravde, čak ni u najmanjoj meri, neće biti sprovedeni, kao što to planira NAP.

6. Uloga OCD u procesu izrade NAP-a. *Organizacije civilnog društva nisu imale uticaja na proces izrade NAP-a.* Dugogodišnje iskustvo OCD u edukaciji, promociji, lobiranju da se Rezolucija 1325 usvoji nisu uzete u obzir u procesu izrade NAP-a. Žene u crnom su izvršile istraživanje na uzorku od 28 najrelevantnijih organizacija koje se bave pitanjima žena i bezbednosti. Istraživanje je pokazalo da je ceo proces izrade NAP-a bio nedemokratičan, neinkluzivan i netransparentan.¹⁶⁵

Samo dve OCD koje se bave bezbednošću bile su uključene u izradu NAP-a, nijedna od njih nije ženska organizacija. Liderka jedne od organizacija bila je postavljena za članicu Političkog saveta, ali ne kao predstavnik civilnog društva, već kao predstavnik institucija, tačnije kao predsednica Političkog saveta Ministarstva inostranih poslova 2011/12. godine.¹⁶⁶ Ovo je najbolji primer nedostatka autonomije OCD u celokupnom procesu izrade NAP-a. Pored toga, ostale OCD su imale rok od samo 15 dana za davanje komentara na nacrt NAP-a (u martu i novembru 2010. godine).

7. Uloga OCD u sprovođenju NAP-a. U skladu sa Pravilima rada PS-a, „nije planirano da ženske organizacije učestvuju u radu i sprovođenju NAP-a“.¹⁶⁷ Ova informacija nije u skladu sa odgovorom Republike Srbije na pitanja koja je postavio Komitet CEDAW, a koji glasi

164 Nacrt NAP-a za sprovođenje Rezolucije 1325 u Srbiji, novembar 2010.

165 Rezolucija *Žene, mir, bezbednost* – 10 godina, Žene u crnom, str. 4.

166 Odgovori Ministarstva odbrane na pitanja Žena u crnom, str. 2.

167 Odgovori Ministarstva odbrane na pitanja Žena u crnom, str. 4.

„organizacije civilnog društva su određene kao saradnici na izvršenju 17 aktivnosti NAP-a“.¹⁶⁸
Žene u crnom su zahtevale odgovor od institucije koja je dala ovu netačnu informaciju i ukoliko ne dobijemo odgovor, žalice se Povereniku ili ćemo pokrenuti upravni spor.

PREPORUKE

---

1. Potpisati Konvenciju o zabrani kasetne municije.
2. Razviti mehanizme za reparacije svim žrtvama seksualnog i rodno zasnovanog nasilja, kao i ostalih zločina protiv čovečnosti počinjenih u toku rata u bivšoj Jugoslaviji.
3. Uključiti žene žrtve seksualnog i rodno zasnovanog nasilja i zločina protiv čovečnosti u nacionalne strategije i planove koji se bave pružanjem pravne, psihološke, medicinske i ekonomske pomoći.
4. Doneti Zakon o privatnim bezbednosnim agencijama i multinacionalnim bezbednosnim kompanijama u Republici Srbiji.
5. Stvoriti i podržati mehanizam uključivanja autonomnih ženskih organizacija i grupa u reviziju NAP-a i kreiranje politika i rad na sprovođenju Rezolucije 1325 ne samo formalno već i u praksi.

---

168 Odgovori Republike Srbije na pitanja Komiteta CEDAW za 53. sesiju 1–19. oktobra 2012, 27. jul 2012, str. 18.

Položaj lezbejki (Član 3)

Članovi 1–6

Imajući u vidu da odredbe Konvencije u više navrata potvrđuju da naročita pažnja treba da bude usmerena na probleme sa kojima se suočavaju posebne grupe marginalizovanih žena, stoga uzimamo da diskriminacija, koja je u članu 1 Konvencije definisana kao „pravljenje bilo kakve razlike, isključivanje ili ograničavanje na osnovu pola“, istovremeno uključuje i diskriminaciju žena na osnovu njihove seksualnosti. Imajući to u vidu, neuključivanje interesa i potreba žena drugačije seksualne orijentacije od heteroseksualne bilo bi protivno inkluzivnom duhu Konvencije.

Zakon o ravnopravnosti polova,¹⁶⁹ koji je usvojen 2009. godine, priznaje samo diskriminaciju na osnovu pola i ne identifikuje potrebu da se obrati pažnja i na razlike među ženama koje ih čine izloženijim diskriminaciji, kao što je seksualna orijentacija. Smatramo da je takve odredbe trebalo jasno navesti u zakonu. Međutim, Nacionalna strategija za unapređenje položaja žena (2009–2015),¹⁷⁰ koja je takođe usvojena 2009. godine, pominje seksualnu orijentaciju, ali samo uopšteno, bez konkretnih ciljeva i aktivnosti (sa izuzetkom odeljka koji se odnosi na medije), što kao posledicu ima nevidljivost problema sa kojima se suočavaju lezbejke i nedostatak planova u Akcionom planu za sprovođenje Nacionalne strategije za unapređenje položaja žena (2010–2015).¹⁷¹ Za razliku od lezbejki, u svim ovim dokumentima u više navrata se spominju druge višestruko diskriminisane grupe žena.

Imajući u vidu da lezbejke, koje su jedna od najviše zapostavljenih, marginalizovanih i ranjivih grupa žena u srpskom društvu,¹⁷² nisu u pomenutim dokumentima uključene na značajan način, smatramo da ovo nesumnjivo predstavlja homofobičan i diskriminatoran stav Vlade Srbije prema lezbejkama. Shodno tome, nijedna mera za unapređenje položaja lezbejki nije sprovedena, što lezbejke čini izuzetno izloženim diskriminaciji, društvenom isključivanju, nasilju i siromaštvu.

Član 10 – Ravnopravnost u obrazovanju

Različite studije su pokazale da edukativni materijali (udžbenici, planovi i programi rada), kao ni zaposleni u sektoru obrazovanja, nisu rodno osetljivi, pri čemu promovišu i obnavljaju tradicionalne rodne uloge na svim nivoima obrazovanja u Srbiji.¹⁷³ Zbog toga, edukativni materijali ne sadrže informacije o neheteronormativnim seksualnostima, uključujući informacije o lezbejkama, niti predavači/-ce, usled nedostatka znanja i osetljivosti, prenose ovakve informacije studentima i đacima. Ovakva situacija osnažuje netoleranciju prema lezbejkama, koja je obično zasnovana na činjenici da se lezbejke ne prilagođavaju predefinisanim predstavama o ženskom rodnom identitetu. Kao rezultat toga, lezbejke su pod velikim rizikom od fizičkog nasilja, zločina iz mržnje, seksualnih napada i uznemiravanja, kako unutar tako i izvan okvira obrazovanja.

Član 11 – Zapošljavanje

Na osnovu važećeg Zakona o radu,¹⁷⁴ zabranjena je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije. Ipak, postoje razlozi koji ukazuju na to da se lezbejke suočavaju sa problemima u

169 Zakon o ravnopravnosti polova, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 104/2009.

170 Nacionalna strategija za unapređenje položaja žena, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 15/2009.

171 Akcioni plan za sprovođenje Nacionalne strategije za unapređenje položaja žena, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 67/2010.

172 Različite studije poslednjih godina pokazuju da je stepen homofobije u Srbiji izuzetno visok i da se LGBT osobe sve više suočavaju sa nasiljem, pretnjama nasiljem i diskriminacijom, kako u privatnoj tako i u javnoj sferi. Podaci Labrisa pokazuju da su lezbejke posebno osetljive kada je reč o nasilju, i u privatnoj i u javnoj sferi.

173 „Ka nehomofobičnoj srednjoj školi“, *Gayten-LGBT*, Beograd, 2008; „Rodna ravnopravnost u planovima i programima osnovnog obrazovanja“, Zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad, 2010; „Preporuke za usaglašavanje nastavnih planova i programa i nastavnih materijala sa principima obrazovanja za ljudska prava i inkluzivno društvo“, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2011.

174 Zakon o radu, *Službeni glasnik Republike Srbije*, 54/09.

procesu zapošljavanja, kao i na radnom mestu, onda kada njihova seksualna orijentacija postane poznata ili pretpostavljena, što ih čini izloženim uznemiravanju, zastrašivanju i ponižavanju. Takođe, zakonodavstvo u Srbiji ne priznaje bilo kakav oblik istopolnih partnerstava, što znači da žene u istopolnim partnerstvima nemaju jednaka prava kao osobe u heteroseksualnim odnosima, kao što su pravo na socijalno osiguranje, penziju i zdravstveno osiguranje, pravo na odsustvo radi nege deteta i pravo na odsustvo zbog smrti partnerke.

Član 12 – Zdravstvena zaštita i planiranje porodice

Brojni dokazi¹⁷⁵ pokazuju da pružaoci usluga zdravstvene zaštite nisu dovoljno osetljivi na pitanja koja se tiču neheteronormativnih seksualnosti i da ne poseduju adekvatna znanja koja bi obezbedila lezbejkama potpunu medicinsku negu, i kada je reč o fizičkim stanjima i kada su posredi psihološki problemi sa kojima bi lezbejke mogle da se suoče. Zbog ovoga, lezbejke nerado iznose detalje koji se tiču njihove seksualnosti a koji bi mogli da budu relevantni za adekvatno medicinsko lečenje, u strahu da bi mogle biti ismejane, uznemiravane ili da bi im mogle biti uskraćene medicinske usluge. Zbog ovoga se lezbejkama često ne omogućava jednak pristup punoj i profesionalnoj zdravstvenoj zaštiti.

Takođe, imajući u vidu da u zakonodavstvu Srbije istopolne zajednice između dve žene nisu priznate kao porodica, lezbejski parovi nisu uključeni u pitanja koja se odnose na planiranje porodice, uključujući i medicinski potpomognutu veštačku oplodnju. Na osnovu važećih zakona, lezbejkama (u vezi ili ne) nije dozvoljeno da usvajaju decu ili da se podvrgnu medicinski potpomognutoj veštačkoj oplodnji, što ih dovodi u neravnopravan položaj u odnosu na žene koje su u braku. Ovo ne samo što je diskriminativno u odnosu na lezbejke, već i u odnosu na sve žene koje nisu udate, što ovu diskriminaciju čini diskriminacijom na osnovu lične osobine (bračnog statusa).

Član 16 – Brak i porodično zakonodavstvo

Kao što je već rečeno, važeći Porodični zakon¹⁷⁶ ne priznaje istopolne zajednice i eksplicitno kaže da je brak ništavan ukoliko je između dve osobe istog pola. Kao rezultat toga, lezbejkama u partnerskim odnosima uskraćena su krucijalna prava koja uobičajeno proizlaze iz ovog zakona, kao što su socijalne i zdravstvene beneficije, pravo nasleđivanja, stanarska prava, pravo na izdržavanje, pravo na posete u bolnicama itd. Ovo čini lezbejke posebno podložnim socijalnoj, ekonomskoj i zdravstvenoj nesigurnosti, isključenosti i siromaštvu. Ovo ne samo što ozbiljno pogađa lezbejke već i njihovu decu.

PREPORUKE

Nakon pregleda najvažnijih problema sa kojima se suočavaju lezbejke u Srbiji, želimo da predložimo da Vlada Srbije uradi sledeće:

1. Da prizna diskriminaciju i kršenja ljudskih prava lezbejki i da obezbedi da sve postojeće i buduće mere, politike i aktivnosti koje se tiču ženskih prava uključe i lezbejke.
2. Da obezbedi jednaku zaštitu za lezbejke koje su žrtve nasilja.
3. Da kreira, sprovede i promovise posebne edukativne mere, kao što je revizija udžbenika i planova i programa rada na svim nivoima obrazovanja, i da razvije treninge, formalne i neformalne, koji bi bili eksplicitno kreirani da menjaju stavove o diskriminaciji i stigmatizaciji lezbejki.
4. Da obezbedi jednaku zaštitu lezbejki u domenu zapošljavanja tako što će kreirati i promovisati posebne mere za poslodavce u javnom i privatnom sektoru, kao i da uspostavi bližu saradnju sa sindikatima u zaštiti prava lezbejki.

---

¹⁷⁵ Tokom poslednjih nekoliko godina Labris je dokumentovao brojne slučajeve diskriminacije lezbejki u oblasti zdravstvene zaštite.

¹⁷⁶ Porodični zakon, *Službeni glasnik Republike Srbije*, br. 18/2005.

5. Da kreira i sprovede treninge za zaposlene u sektoru zdravstvene zaštite koji bi se ticali zdravstvenih pitanja, fizičkih i psiholoških, koja uzimaju u obzir posebnosti lezbejki, i da uspostave usluge savetovanja za lezbejke.
6. Da obezbedi jednak pristup veštačkoj oplodnji i planiranju porodice za sve žene bez obzira na njihov bračni status ili seksualnu orijentaciju.
7. Da obezbedi pravno priznavanje istopolnih zajednica na način koji bi istopolnim parovima osigurao uživanje istih prava koje uživaju heteroseksualni parovi (venčani ili nevenčani).
8. Da inicira i sprovede sveobuhvatne istraživačke aktivnosti o položaju lezbejki u odnosu na sve oblasti, u privatnoj ili javnoj sferi, koje su navedene u Konvenciji CEDAW.

IZVEŠTAJ PRIPREMILE:

SLAVICA STOJANOVIĆ (Glas razlike/Žene u crnom)

Opšti komentar

TANJA IGNJATOVIĆ (Autonomni ženski centar/Glas razlike)

Članovi 2, 3, 10, 11, 16

VANJA MACANOVIĆ (Autonomni ženski centar)

Članovi 4, 12, 15 (deo o HIV/AIDS-u u okviru člana 12 napisala je Nevena Ćirić, AID+)

MARIJA ANĐELKOVIĆ i TAMARA VUKASOVIĆ (ASTRA)

Član 6 (deo o trgovini ženama u članovima 12 i 15)

BOBANA MACANOVIĆ i TANJA IGNJATOVIĆ (Autonomni ženski centar)

Opšta preporuka 19 – Nasilje nad ženama

GORDANA SUBOTIĆ (Žene u crnom)

Status Nacionalnog akcionog plana (NAP) za sprovođenje Rezolucije 1325 u Srbiji

DRAGANA TODOROVIĆ (Labris)

Položaj lezbejki